

प्रकाशकीय

चिदानंदैक रूपाय, जिनाय परमात्मने ।

परमात्म प्रकाशाय, नित्यं सिद्धात्मने नमः ॥

पद्मश्री पदवी भूषित पं. सुमतिबाई शहा यांच्या /अमर भारती/ या ग्रंथाचे प्रकाशन करतांना अतिशय आनंद होत आहे. जैन मराठी साहित्याच्या क्षेत्रात अधुनिक काळात जे लेखक आणि लेखिकांनी कार्य केले आहे, त्यात पं.सुमतीबाई शहांचे नांव सर्व प्रथम घ्यावे लागेल, केवळ अवेढेच नमूद केले तरी त्यांची थोरवी लक्षात येते. /पूर्णाध्यासारख्या विशाल ग्रंथा पासून छोट्या /सुवर्ण रेखा/ सारख्या पुस्तिकेपर्यंत अनेक उत्तम कृती उपलब्ध आहेत.

1970 साली /आदिगीता/ प्रकाशित झाली आणि पं. सुमतिबाई शहा (माताजी) यांनी मराठी काव्य रसिकांची हृदये काबीज केली. तरीही सामान्य माणसांना काव्य बेताचेच पसंत असते. त्यामुळे वाचन कमी. रसिकता नैसर्गिक असते, निसर्ग अस् ॥ आहे की त्याने रसिकता सर्वांना दिली नाही. त्यामुळे काव्य ज्यांना पेलणार नाही असा वाचक वर्ग शिल्लक नव्हे भुकेला रहातो. ही जाण ठेऊनच की काय माताजींनी /आदिगीता/ या रसाळ काव्याची गद्य व पद्य अशी दोन्ही रू पे एकत्रित करून वाचका समोर ठेवतील ती /अमर भारती/ च्या रू पाने.

पं. माताजी थोर साहित्यिक आहेत. काव्य करण्याचा छंद त्यांना लहानपणा पासूनच आहे. सोलापूर सारख्या शहरात अनेक साहित्यिकांचे मार्गदर्शन व सहवास त्यांना लाभला आहे. त्या /श्राविका/ मासिकाचे संपादन करीत असतात. विशेष असे की, श्राविका संस्था नगरचा व्याप सांभाळून साहित्य सेवा नजरेत भरण्या सारखी केली आहे. संतवाड.मयाचेही सखोल अध्ययन त्यांनी केले आहे.

अमर भारती गद्य आणि अमरभारती पद्य या दोन्ही पैकी काय वरचढ आहे हे सांगणे कठीणच. अेकाद्या निसर्ग प्रेमिकास विचारले की, सुर्योदय आणि इंद्रधनुष्य यापैकी काय सुंदर आहे ? तर तो काय, उत्तर देईल ? उत्तर देणे अवघडच आहे. त्याच प्रमाणे ज्या /अमर भारती/ काव्यात अध्यात्माची सुरम्य तरंग रंगसंगती साधली आणि /अमर भारती/ गद्य रूपाने चैतन्यदायी

विचार माताजींनी मांडले आहे. गद्य विभाग मंगल जीवनाचे काव्य आहे तर पद्य विभाग अध्यात्माचे ललित लेखन आहे.

झोपी गेलेल्या माणसाला प्रेमाने उठवावे लागते पण झोप उडवण्यासाठी कर्ण कर्कश आवाज काढावा लागतो. त्याचप्रमाणे अमर भारतीमध्ये ऊँ कार ध्वनीचे मधुर प्रेम आहे. आणि सन्मार्ग प्रेरक दुंदुभी देखील आहे. त्याशिवाय सुखलोलुप झोपलेला जागा होत नाही आणि त्याला कृतार्थ पुरुषांच्या मालिकेत जागाही मिळत नाही.

साहित्याविषयी असा अनुभव आहे की, सैध्दांतिक ग्रंथ वाचनासाठी सामान्य माणसाला /सवड/ नसते आणि कथात्मक साहित्याची विव्दानांना कमी /आवड/ असते. त्यामुळे /आत्मानुशासना/ सारखे दोघांनाही आकर्षित करणारे ग्रंथ लिहिले गेले. अमर भारतीची रचना त्याच श्रेणीतील समजावी लागेल, इतके समर्थ प्रतिपादन माताजींनी साधले आहे. काव्याचा आकृतिबंध वाचकांच्या लक्षात राहून तो काव्यांतर्गत विचारांना वाचा फोडीत रहातो तर गद्य रचनेच्या प्रेरक विचारातून गरजवंत तत्वज्ञानाचा रस चाखतो थोडक्यात असे की. काव्य वाचून भावना जागृत होतील तर गद्य विभाग वाचून त्या भावनेचे प्रत्यक्ष अनुभूतीत रुपांतर होण्यास मदत होते.

जैन साहित्यातून जे लौकिक प्रसंग चितारले, भौतिकतेचे जे चित्र रेखाटले गेले आहे ते ही अध्यात्म प्रेरक आहे. अमरभारती मध्ये अमर कथा आहेत. कथा साहित्यातून रोचकतेने तत्वज्ञान मांडले नाही तर ते वृथा होऊ शकते. म्हणून प्रस्तुत ग्रंथात निरस वर्णन विस्तार न करता श्रेष्ठ तत्वज्ञानाचे समर्थपणे रसाळ प्रतिपादन केले आहे.

नमः समयसाराय स्वानुभूत्या चकासते ।

चित्त्वभावाय भावास सर्व भावांतरच्छिदे ॥

सहज स्फुरलेले काव्य कांही औरच असते. त्यास कृत्रिमपणा नसतो. 1960 सालची गोष्ट आत्म शांतिसाठी हवी असलेली एकाग्रता मिळते. चिनचे युध्द भारताशी चालू होते. भारतीय जवानांची शौर्यगाथा दररोज ऐकू येत होती. बातम्या मधून शौर्यगाथा ऐकावी आणि नंतर लगेच भक्ति गीत ऐकावे, कधी कधी या उलट व्हायचे. मौन, चिंतन, शौर्य भक्ति... मौनामुळे त्यांची चिंतनशिलता वाढली, चिंतनाचे वेळी शौर्यगाथा कानी पडू लागल्या आणि भक्ति गीतांनी /आदिगीता/ रचण्यास त्यांना उद्युक्त केले. भक्ति गीतातले अध्यात्म आणि शौर्य गाथेतून स्पष्ट

होणारे क्षत्रियत्व यांचा मिलाप आदिगीतेत झाला. म्हणूनच भरत, बाहुबली, रामचंद्र, पांडव आदीचे व्यक्तिचित्र ठळक उमटले आहे. /जैनांच्या अहिंसेमुळे अधोगती झाली/ हे वाक्य एका स्वातंत्र्यप्रेमी भारतीयाच्या तोंडून बाहेर पडावे, यापेक्षा भारताचे दुर्दैव ते काय ? निष्पक्ष आणि जिज्ञासु वृत्तीने अध्ययन केल्यावर अनेक शंकांचे निरसन आपोआपच होते. भारताच्या इतिहासाचे, पूर्वग्रह दूषितपणा बाजूस सारून सम्यक् अध्ययन केले तर अहिंसा ही भ्याडांची नाही शूरांची आहे हे पटते आणि अहिंसेमुळे अधोगती तर झालीच नाही उलट भारताला स्वातंत्र्य मिळवून देण्यात अहिंसेने आपला सिंहाचा वाटा उचलला हे देखील स्पष्ट होते. षट्खंड जिंकणारा भारताचा पहिला चक्रवर्ति भरत, त्याच्याहिपेक्षा सरस शौर्य दाखवणारा बाहुबली, समर सम्राट खारवेल, वीर मार्तंडराय असे अनेक महान् शूर महावीर आठवू लागले. हृदय अंतर्मुख झाले. चिंतनाने वेग घेतला आणि लेखणीने आदिगीतेचे रूप साकार केले. काव्याला गेयता असावी म्हणून ते मुक्त काव्यापासून मुक्त ठेवले. सहजता यावी म्हणून पादाकुलक छंदात संपूर्ण रचना केेली. सोळामात्राचे पादाकुलक गाण्यास सुगम आहे.

काव्याची प्रत तर रसिकच ठरवणार आहेत. तरीपण जैन काव्याविषयी थोडेसे लिहिणे वावगे होणार नाही. खरे तर जैन साहित्याचे जागतीक साहित्यामध्ये मानाचे स्थान आहे. त्यामुळे भारतीय साहित्याचे मुख्य मापन करतांना जैन साहित्य वगळणे अशक्य आहे. जैन काव्यातून महान अभोलिक तत्त्वे प्रतिपादिलेली आहेत. मानवी जीवनाचे साध्य आत्म्याला परमात्मा बनवणे आहे आणि त्यासाठी प्रधान साधन सम्यग्यदर्शन आहे. त्यामुळे जैन काव्यातील चरित्र नायक थोडा वेगळा असतो. त्याचे ध्येय महाभारतातल्या सारखे गमावलेले राज्य प्राप्त करणे नसते. त्याचे ध्येय चिरंतन आत्म सौंदर्य प्राप्त करून घेणे आहे. काव्याच्या निरीक्षणाद्वारे असे लक्षात येते की, जीवनाच्या सोबतीला विविध भोगांचे असलेले अस्तित्व अत्यंत सरस व मनोरमशैलीत चित्रीत केले आहे, त्यामुळे वर्तमान कालीन आयुष्याचेक्षण सुसह्य आणि कलापूर्ण होतात. लौकिक आणि भौतिक भोगांची तृप्ती होत नाही त्यामुळे सुखासाठी धडपडत असलेला प्राणी अखेर अध्यात्माकडे वळल्या शिवाय रहात नाही. अध्यात्मिक जीवनमुल्यांकडे ओढ लागावी म्हणून जैन कवींनी काव्यांतर्गत रस आणि भाव दोन्हीचे पोषण केले. प्रथमानुयोगातील जी काव्ये आहेत त्यामध्ये लौकीक प्रकृतीचे निरूपण याचसाठी असते की, खरी वास्तवता समजावी. केलेल्या कर्मापासून अधिक फळ मिळावे या अपेक्षेने अज्ञानी जीवांना धर्माकडे आकर्षित कराव म्हणून बरीच रंजकता निर्माण केलेली आहे. वर वर पहाता प्रथमानुयोगातील कथांनी रागादिकांची वृद्धि होत असे वाटते पण सरागी जे जीव असतात ते केवळ वैराग्य कथनाने आकर्षित होत नाहीत

म्हणून साखर टाकू न कडू औषध द्यावे तसे भोगादि कथनाच्या आकर्षणाने अध्यात्माची रुची वाढवावी लागते.

वरील सर्व दृष्टिकोन ठेवून त्यांनी आदिगीतेची रचना केली आणि जे लोक काव्याकडे आकर्षित होत नाहीत त्यांचेसाठी गद्यरूप साकार केले आहे ते रूप साकार करतांना शब्दांना ललित रूप देण्याचा प्रयत्न केला आणि निज आत्मतत्त्वावर सदैव श्रद्धा, निज आत्म्याची ज्ञान संपदा । निज आत्म्यातची सदैव रमतो, हा तर निश्चर्य मार्ग गमे तो ॥ असे निक्षून सांगून, जे कवि हृदयाचे वाचक असतील त्यांचे काव्याचा आस्वाद घ्यावा, जे वाचनाच्या खटाटोपात पडत असतील त्यांचे साठी ललित वर्णन आहेच. शेवटी काव्यातील रस, प्रत आणि काव्याचे काव्याची साहित्यातील स्थान याचा निर्णय करणे वाचकांचे स्वाधीन करून

आत्म अनुभवी विकल्प छेदी, निर्विकल्प ती साधिसमाधि ।

अशी मंगल कामना व्यक्त करून मी आपली रजा घेते.

- विद्युलता हिराचंद शहा
श्राविका संस्थानगर, सोलापूर

पद्मश्री प्रा. डॉ. श्री. द. रा. बेंद्रे, धारवाड यांची

मंगल-गाथा

सिध्दा अरिहंतांना । साधूना साध्वीना ।
णमोकार स्वर तो । हा का ॐ कारतो ॥
वाजतो, गाजतो । बोधामृत पाजतो ।
भागले भोगले । होत शिवा जोगळे ॥
हे यात्रिक, हे पाइक । धर्मचक्र चालले ।
दिवानिशी दिव्यशक्ति । आदिनाथ बोलले ॥
साधनास लागले । साधक जागले ।
ही जादू झाली कशी । वृषभाची री उरी ॥
विशारदाचे साकारी ॥

ऐक ऐक श्राविके । जिथें पिकेतिथे न विके ।
लोकाग्री सदा जाग । सिध्द एक लक्ष भाग ॥

सन्मति दे सुमने तो । नेति नेति ती सुमति ।
वर्षण करी मती मती । घरोघरी ही भरती ॥

आत्मी राम काय दे । मुक्ति दे, भक्ति दे ।
शक्ति दे, प्रेम दे । जीवाजीवाला स्वमति ॥

परमात्मी वाहू दे । जाऊ दे, गाऊ दे ।
लीन जी न हो मलीन ॥

ज्या कुली न ही जळी न । तेवते सदा मनी ।
महावीर जन्मुनी । समर अमर जीव भ्रमर ॥
रस पीती रस गाती । सरस ज्या ती भारती ।
भरो, उरो, धरो श्रुति । दिव्य ध्वनी कानी मनी ॥
हृद्गुहेतही ध्यानी ॥

हा धर्म स्वानुरोध । हा वेध बालबोध ।
शिरी धरी गंगा जरी । उतरली न आचरणी ॥
ती तरणी । उत्तरणी । संतरणी । शिवकरणी ।
कशी मही भोग दे । जरा गा वाग गे ॥

ही वात दीप ते । तिथेच मी शमी, दमी, रमी, समी ॥
ही लोभस लाभते । जिथे निवांत शोभते ।

गमत गमत राम रमतो तेथे । समतल जल तरि वारा जेथे ॥
वारावे ते काय असे ते । जाते येते एकच होते ॥

उक्ति उक्ति पुनरुक्ति नव्हे ही । सत्य नित्य जणु नूतन जेवी ॥
प्राणाचा संचार सदाचा । छंद बंध हा सहजच साचा ॥

निज जिन वासा आस जिवाची मृद्गंधी वा ॥

होति वासना । गीत गा जिवा । आज गांठली शीव शिवाची ॥

पूर्ति जाहली, मुर्ति पावली ।

येत्या लब्धीचीच सावली । झरा वाहतो, संतत गाणी ।

मोतिदार दे पाणी पाणी । प्रसन्न चित्ती प्रसन्न वाणी ।

मोहळ रचवी ही मधुराणी ।

सुमतीचा स्वर गोचर झाला । येई मधुर फळ भल्या तपाला ।

प्रसाद गुण की सुनाद देतो । नवी जान्हवी प्रसवी वी तो ॥

कधी श्रुतीला सुचले गाणे । आदिगीता नवलाचे नाणे ।

नदीगांव ते अनादिगीता । कलीत झाली कृतार्थ त्रेता ।

उत्साहाचा स्थायिभाव तो वीर जिवाचा सत्वचि होतो ।

- द. रा. बेंद्रे

अंबिकातनय दत्त

प्रस्तावना :

पद्मश्री डॉ. द. रा. बेंद्रे,

धारवाड.

महाराष्ट्रातील मोठ्या शहरांतील प्रख्यात स्थळ, सभोवती तुळजापूर, कुंथलगीरी, अक्कलकोट, पंढरपूर, मंत्रालय, माणिकनगर, कल्याण, गाणगापूर, श्री सिध्देश्वर अशा क्षेत्रांच्या मध्ये पूर्वीचे सोन्नलगी म्हणजेच आजचे हे सोलापूर शहर आहे. विविध भक्तांनी येथील वाट आठी दिशेने तुडविली आहे. त्या गावाचा महिमा काय सांगावा ? शुभराय महाराज टिपुच्या जाचांतून सुटून थेट इथे आले. अक्कलकोटचे स्वामी महाराज येथूनच पुढे अक्कलकोटास गेले. अल्लमप्रभु व इतर शिवशरण, कित्येक जैन साधु-साध्वी व श्रमण, विठ्ठलाचे वारकरी, तुळजापूरचे भक्त, श्रीनरसिंह सरस्वती, श्रीपाद श्रीवल्लभ, वैष्णवदास हरिकीर्तनकार, शिवकीर्तनकार, शक्तीचे भक्त, गणपतीचे आज्ञाधारक. किती सज्जनांची येथे सावली पडली आणि पुढे सरकली ! परंतु जनमानसांत त्यांची जत्रा जंग जंग भरली आहे. अशा या थोर साधुसंस्थेची परंपरा पंडिता सुमतिबाई यांनी या आदि गीतेच्या निर्मितीने पुढे चालली आहे. असे म्हटले तर ते अधिक समर्पक ठरले.

कांही अपूर्व दैवयोगाने दैवयोगाने इ. 1944 ते 56 सोलापूर शहरी डी. ए. व्ही. कॉलेजमध्ये प्रोफेसर म्हणून राहण्याचा योग आला. तिथेच पुष्कळ कविमित्र मिळविले. काही तरुण भेटले. कित्येक मोती हरविले. माझ्या पोटाच्या पिंडाना, माझ्या पिंड पाळलेल्या तिलोदक दिले. पुष्कळ वाचन केले, मनन केले, ध्यान केले, काव्यसेवा घडली. विज्ञानांत प्रवेश झाला. इ. स. 1943 त श्री अरविंद आणि श्रीमाता यांचे दर्शन घेऊन शिवमोगा येथील साहित्य संमेलन संपवून या क्षेत्रांत आलो. आणि त्या बारा वर्षांत श्राविकाश्रमाजवळच माझे राहण्याचे घर व ग्रंथालयाचे स्थळ असल्यामुळे या श्राविकाश्रमातील कांही निवडक मुलींना महाविद्यालयीन अभ्यास सांगण्याबरोबर जैन धर्माचे वाचन, चिंतन, प्रवचन हेहि मी करीत असे. असे इ. स. 1956 मध्ये मला साठ वर्षे इ. पाली. धंद्याचे ऋण संपले आणि याच वेळेस इ.स.1955 त पं. सुमतिबाई शहा यांचा /हृद्गंध/ नांवाचा चिमुकला ग्रंथ सुरस ग्रंथमालेले प्रसिध्द केला. त्यावेळी त्या ग्रंथाचे परीक्षण लिहिले. आज इ. स. 1969 चौदा वर्षांचा काळ लोटला. मध्यंतरी त्यांचे हातून महापुराण, रामायण, सुवर्णरेखा इत्यादि उत्तमोत्तम ग्रंथ पाठोपाठ आले. श्रीमती सुमतिबाईची तपस्या दिवंगत अजिंकाबाई क्षु. राजुलमती (आत्याबाई) यांच्या समाधीक्षेत्रांत चालूच राहिली. त्या भूमीवर अनेक विद्यालयाचे उभी झाली. भरभराटीस आली. तीर्थकराचे देवालय निर्माण झाले. अनेक साधु, सत्पुरुष आले, गेले. आज //आदिगीता// हा मोठा टप्पा या यशस्वी विदुषीने गाठला.

या काव्याला अपसंहार म्हणून मीही एक लहानसा भाग जोडला आहे. अर्थात् या काव्याच्या सरणीला व शैलीला धरूनच ती आहे. प्रारंभी मी प्रास्ताविक काही लिहावे असे त्यांचे म्हणणे पडल्यामुळे काही शब्द लिहीत आहे.

या काव्यातील पाक मत्तमधुर, प्रकट, तरी गूढ असा झाला आहे.

//आदि-अंती असणाऱ्या ऊँकार ध्वनीने सारे नभोमंडल भारुन टाका,

ही माझी भैरवी आत्मदेवाच्या साधनेची सुरुवात करावयास साधक ठरो.//

हे वाक्य आहे हृद्गंधातील शेवटच्या वचनातले. आणि आज सुरुवात होत आहे-

आदि प्रभूची अमरभारती ।
सुवंद्य गीता अखंड स्फूर्ती ॥
दे नव जीवन दिव्य प्रेरणा ।
चिरंजीव करि विश्वजीवना ॥

आणि शेवट होत आहे -

सत्य सनातन शाश्वत आत्मा ।

जीव व्हायचा जगिं परमात्मा ।।

या जवळ जवळ 250 पानाच्या काव्याला कोणी महाकाव्य म्हणो, न म्हणो. पण यात महावस्तु आहे, महव्याणी आहे, सत्य आहे, सामर्थ्य आहे. साधने आहे अन् सिध्दीहि पण आहे. फारच खडतर तपस्या या काव्यांत पूर्ण के ली गेली आहे. यात सिध्द आहेत, अदिजिन आहेत. भरत चक्रवर्ती आहे, बाहुबली आहे, राम आहे, कृष्ण आहे, कौरव पांडव आहेत, नेमिनाथ आहेत, आणि अशा या महान चरित्र नायकांच्या जीवनांतून वाहणारी गीता समकालीन गांधीच्या सत्य-अहिंसेला पोटी पचवून राष्ट्राला साजेल अशा टणत्काराच्या क्षात्रवृत्तीतहि आहे. //खोडास पालवी आणविणे आणि फत्तरांतून सूत कातणे, /असतो सत् अजायत/ असे अघटीत करणे हे कवींच्या मांत्रिकतेत येते, असे एका कन्नड जैन महाकवीने म्हटले आहे. आदिगीतेतील चरित्रपाक, तत्वपाक आणि गीतपाक हा जैनीय दर्शन सरणीला धरून सुध्दा इतर तात्विकांशी मधुर संवाद करीत आहे.

हे चौदा खंडाचे काव्य एकेक खंडातून पाय काढीत एक अखंड चिंतनयात्रा करीत आहे. वृत्त सुटसुटीत आहे. वाक्य सरणी सुललित असून काहीतरी हितगुज आहे. या काव्यांत ऐहिक आणि पारमार्थिक यांच्या तोंडमिळवणीचे साहित्य आहे. मरणशीलांना असले साहित्य तितके रुचणार नाही. आणि विदेही अमरजनांना या काव्याचे काय होय ? पण धर्मार्थकामांच्या त्रितापांतून मुक्तिभक्तीचा पंथ वीराप्रमाणे धरू म्हणणाऱ्या सात्विक जीवांना खंबीरपणाचा अनुभव आणून देणारे बोल या काव्यात पदोपदी आहेत. हे एक महा मननीय काव्य आहे. /स्वप्नातीत/ कारांची /आनंदलहरी/ , गीत गुंजारवकार कुंजविहारीची अलीकडील सखोल वाणी, स्वरूपानंदांचे अभंग, विनोबांची /गीताई/ अशा कांही काव्यांची आठवण झाली. आदिगीता या काव्यात महान गुण आहेत. अशा कांही काव्य कौशल्याचा आहे. हे विचारमंथनाच्या विमर्शानंतर लक्षांत येईल.

आदिगीता हे काव्य गंगौघाप्रमाणे पल्ला लांब पण विस्तार थोडा असून पावित्र्यांत बिलकूल कमी दर्जाचे नसलेले हे कृतिरत्न कौतुकास्पद आहे. आदिगीतेचे एक महाव्यापक लक्षण म्हणजे त्यांतील भरतकाम, भरत खंड तेथील भरत चक्रवर्ती श्रीरामाचा भाऊ भरत, श्रीकृष्णाचे सेवाक्षेत्र भरतकूळ आणि या सर्वांचा कथाकलाप म्हणजे भरताचार्याचे नाट्य कौशल्य. हे लक्षण मनांत भरताच भाव-राग-ताल यांच्या सहकार्याने संगीत निर्माण होते, असे म्हटलेल्याची आठवण

होते. आदिगीतेतील भरीवपणा, हा गायत्रीचा दृष्टा, विश्वामित्र, यांचे अनुयायी, वैदिक भरत, पंचजन-यांचा एक नवीनच प्रपंच सद्यःकालीन भारतात प्रकट केला जात आहे असे, वाटते.

कवयित्रीने स्वतःस //आजच्या गणराज्यांतील मीहि एक जन// /जनासारिखे मलाहि मन पण/ असे म्हटले आहे हे त्यांच्या शालीनतेप्रमाणे आत्मविश्वासाचेहि प्रतीक होते. या काव्यांत स्वराज्य, नवजीवन, लोकशक्ति, प्रजा अशा शब्दांची पेरणी जशी समकालीनत्व दर्शन घडविते त्याचप्रमाणे यात प्रतिपादलेली समर संस्कृती आणि ब्रह्मा -विष्णु-महेश समन्वबुद्धि हे कवयित्रीच्या हृदयसंस्काराचे पापुद्रे त्यांच्या सुकुमारतेनेहि सुंदर वाटतात. काव्य कुठे मंदगमीने तर कुठे अतिवेगाने वाहते. जैन संस्कृती ही मृत्युंजय आहे हे उठावदारपणे सांगणे हेहि या काव्याचे एक विशेष लक्षण आहे,

असे म्हणता येईल. प्रस्तावना-वाचकाना वाटेल की बेंद्रयांना हे काव्य म्हणजे एक निष्कलंक चंद्रासारखे आहे. पण दोषाचा उच्चार करुन एका सुंदरतम कृतीला गालबोट कशाला लावावे ?

आदिगीता अस्सल काव्य आहे आणि त्यांत गीतेचा गुण तुडूंब भरला आहे. इ. स. 1956 मध्येच जपानांतील शिमिझू शहरी भरलेल्या आठव्या विश्वधर्म सम्मेलनांतील कवयित्रीचे भाषण अनेकांना आवडले. भाषणांत सत्व होतेच. पण त्यानंतरच्या तेरा वर्षातील तपश्चर्येचा परिपाक आणि परिणाम या काव्यांत अनुभवास येतो. प्रफुल्ल कमलास ज्यादा रंग भरण्यात काय अर्थ आहे ? मला स्वतःला या महाकाव्याने भारुन टाकले हे मी प्रामाणिकपणे कबूल केलेच पाहिजे.

आदिगीतेचा सौंदर्यबोध :

आदिगीता हा काव्यग्रंथ रचून विदूषीरत्न कविवर्या पं. सुमतीबाई शहा यांनी खरोखरच अखिल महाराष्ट्रांतील काव्यरसिक व तत्त्वपिपासूंना एक चांगलीच बौद्धिक मेजवानी दिली, ही गोष्ट ग्रंथाचे प्रथम वाचन केल्यानंतर लक्षांत आल्यावाचून राहात नाही. या ग्रंथाची निर्मिती अखंड, निरंतर वाहणाऱ्या विचार प्रवाहातून झालेली आहे, हे निश्चित. गवान श्रीकृष्णाने गीतेमार्फत भारतीय संस्कृतीला जी बहुमोल देणगी दिली तिला अनेक वर्षांपासून बहुजनसमाज आपला अमोल निधि म्हणून जोपासत आहे. हिंदु धर्मातील धार्मिक व दार्शनिक विचारांना त्यामुळे

मोठे बळ मिळाले. भगवद्गीतेचे पठण-पाठण आजपण सर्वत्र नित्य नियमाने होत आहे. अशाच पध्दतीचा आदिगीता हा महत्वपूर्ण विचार आहे., तसे बघितले तर जैनसंस्कृतीमध्ये वैचारिक व सैध्दान्तिक ग्रंथ कमी नाहीत., पण तत्त्वज्ञान हा विषयच मूलतः गहन आहे. त्यांतून पुन्हा सूत्रबद्धपणे मांडल्यास अधिकच गहन वगूढ बनतो, म्हणून जनमनाचे अनुरंजन करण्याचे कार्य या गीतमय ग्रंथाने केले आहे हे निःसंशयच. असा ग्रंथ पण आजपर्यंत उपलब्ध नव्हता, तो आज प्रकाशित झाला आहे. काव्य प्रान्तात हा नांवारुपास प्राप्त होईल हे तेवढेच खरे. विचारांचा अर्मुत प्रवाह हृदयी होता म्हणूनच ही आदिगीता त्यांना स्फुरली.. सामाजिक व शैक्षणिक कार्याला आपले संपूर्ण जीवन अर्जून त्यांनी आपला साहित्यिक परिमल काव्यरसिकांना दिला; त्यांच्या पाठीशी अनुभवाचे अखंड विश्व उभे आहे.

प्रस्तुत आदिगीतेमध्ये एकूण चौदा खंड केलेले आहेत. या चौदा खंडात पं. सुमतिबाई शहा यांच्या काव्यप्रतिभेने भारताच्या प्राचीन संस्कृतीतील ठळक चारित्रवाड.मय ग्रंथित केले आहे. त्यांनी भगवान् आदिनाथाच्या चरित्रांतून , कधी भरतेश्वराच्या भोगवादी जीवनांतून, कधी रामचंद्राच्या आदर्श रामराज्यांतून नि कधी भगवान् कृष्ण व कौरव-पांडवांच्या युद्धभूमिकेतून आपली गीतगंगा मोठ्या डौलाने संधपणे प्रवाहित केली आहे. आपल्या अमरवाणीने ज्यांनी सर्व प्राण्यांचा उध्दार केला व वेळेवेळी सध्दर्माचे पुनरुज्जीवन करुन आत्मकल्याणाचा मार्ग जगाला दाखवून दिला. त्या वृषभ तीर्थकरांच्या वन्दनेतून /आदिगीता/ या सरितेचा आरंभ होऊन ती जगाला अन्याय, हिंसा व भ्रष्टाचार यांपासून सोडविणाऱ्या महावीर या अन्तिम तीर्थकरापर्यंत प्रवाहित केली. आदिगीतेचा प्रवास हजारो मैलांचा जरी असला तरी सकृद्दर्शनी वाचक त्यांत इतका तद्रूप होतो की, त्याला क्षणभर कां होईना हे दुःखद विश्व विसरल्यासारखे होते व तो दिव्य आत्मानंदामध्ये विभोर होऊन मयूराप्रमाणे नाचू लागतो. प्रारंभीच बघितले तर -

आदिप्रभूची अमरभारती
सुवन्द्य गीता अखण्ड स्फूर्ती ।
दे नवजीनव दिव्य प्रेरणा
चिरंजीव करि विश्वजीवना ॥

भगवान् आदिनाथांची अमरवाणी म्हणजे आदिगीता म्हणून विशद केले आहे. त्यांनी आपल्या जीवनांतून जगाला जो संदेश दिला तो नवजीवन देणारा असाच आहे.

आदिगीतेच्या विषयप्रतिपादनांत कवयित्रीने भगवान् ऋषभदेवांच्या जीवनातील जन्म-मोक्षादि प्रसंगाचे मार्मिक चित्रण केले आहे. त्यावेळी या मानवाला भोगभूमीतून कर्मभूमीतील स्थित्यन्तरे माहीत नव्हती. केवळ अल्पवृक्षाच्या मदतीने इच्छित फळे प्राप्त करण्याची शक्यता संपल्यानंतर प्रथमच भगवान् ऋषभदेवांनी जगाला असि, मसि, कृषि, शिल्प, वाणिज्य व कला या सहा विद्या सांगून प्रयत्न व पुरुषार्थाची नवी दुंदुभी वाजवून भोगलिप्त मानवाला जागृत केले. कवयित्रीच्या शब्दांत -

भोगभूमिचा त्याग घडे पण ।
कर्मभूमिचे नव आकर्षण ॥
धर्मव्यवस्था कर्मव्यवस्था ।
व्यवसायात्मक, वर्णव्यवस्था ॥

आदिनाथ संदेश -

या प्रमाणे प्रजाजनांना प्रथमतःच श्रमाचे विभाजन भगवंताची सांगितले व त्यांना भोगातून त्यागजीवनाचे श्रेष्ठत्व पटवून दिले. सत्याची महती दाखविण्यासाठी कवयित्रीने धार्मिक माहात्म्यांची जी जीवनचरित्रे रेखाटली ती उत्कृष्ट वटली आहेत. जीवनांतील संग्रामाला तोंड देण्यासाठी पुण्यपरायण भरतेश्वराचा आदर्श डोळ्यासमोर ठेवून जीवनयापन करावे. राज्य प्राप्तीच्या तृष्णेतून भरत व बाहुबली यांचे परस्पर युद्ध देखील झाले. चक्रवर्तीसारख्या भरतेश्वराला देखील आपला पराभव सहन करावा लागला, हे कवयित्रीने किती रसिकतेने चितारले आहे -

उण्या दुण्याची झुंज लागली ।
श्री भरतेश्वर आणि बाहुबली ॥
राज्यप्रपंच न देइ सुखासी ।
सखे बंधुजन अजि वनवासी ।
जिथे शांतिसुख तिथेच मुक्ती ।
पुण्यपराक्रम वीर विरक्ती ॥

अंती भरतेश्वरान कैलासावर जाऊन आदीश्वरांचे दर्शन घेतले व बाह्य वैभव सोडून ते अंतर्मुख झाले.

रामायण - रामजीवनदर्शन :

रामजीवनाची व्याख्या नव्याने करण्याची गरज नाही. परंतु कवयित्रीने त्यातही आपल्या अभिनव काव्यरसिकतेचा व आत्मदृष्टीचा प्रत्यय आणून दिला आहे. भारतीय प्राचीन काव्यरसिकतेचा व आत्मदृष्टीचा प्रत्यय आणून दिला आहे. भारतीय प्राचीन इतिहासामध्ये आदर्श राजाचे, आदर्श पित्याचे, आदर्श पतीचे आदर्श पत्नीचे, आदर्श भावाचे उदाहरण उभे केले. तर रामजीवन व रामवंश डोळ्यासमोर आल्याशिवाय राहत नाही. धनुर्धर रामचंद्राने कल्याणकारी रामराज्याचे लोण भारतास दिले. रघुकुलभूषण रामचंद्राचे निरासक्त जीवन, त्याचा त्याग पित्याच्या आज्ञेसाठी जीवन पणाला लावण्याची तयारी किती मोठी आहे हे या गीतेतून ध्वनीत होते.

रावण चरित्रांतील दुसरी बाजू :

जगांत जेत्याचे गुण सर्वजणच गातात. इतकेच नव्हे तर जेत्याच्या दुर्गुणांची उपेक्षा केली जाते. पराजिताच्या बाबतीमात्र सर्वत्र अन्याय झालेला आढळून येतो. रावणाच्या ईशभक्ति आदि गुणांचे वर्णन अन्यत्र देखील आढळते. पण ते दोषवर्णनाच्या पसान्यात कोठे गडप होते याचा पत्ता देखील लागत नाही. इतरांबरोबर रावणाच्या अहंकाराची कलुषित बाजू दाखवून देखील कवयित्रिला रावणाने अनंतवीर्य केवलीजवळ /कुठल्याही/ परिस्थितीत परस्त्रीशी तिच्या इच्छेशिवाय व्यभिचार करणार नाही. असा नियम घेतला होता. त्यामुळे कुठल्याही परिस्थितीत सीतेवर बलात्कार करण्याचे विचारदेखील त्याच्या मनांत येत नाहीत, सीतेच्या तोंडी कवयित्रीने केलेले रावणाचे वर्णन पहा -

सुशील कांता बंधु विवेकी ।
पराक्रमी सुर प्रजा न दुःखी ॥
स्वयें आचरी जैन धर्मव्रत ।
मला न केले कधी कलंकित ॥

महाभारत पांडव दर्शन :

हा तिसरा प्रसंग कौरव-पांडव युद्धाचा होय. महाभारताच्या युद्धाने जगाला नवे संदेश दिले. योग्य न्यायासाठी पाण्डवांनी आपले जीवन खर्ची घातले. त्यांत युद्ध हे केवळ स्वार्थासाठी जुंपले पण त्यांचे वर्णनदेखील कवयित्रीने मोठ्या मार्मिकतेने केले आहे-

कौरव पाण्डव जरी बंधु ते ।
राज्य वाटुनी मागत होते ॥
समान वाटप तत्व खरे पण ।
पांच बन्धु ते शंभर आपण ॥

अशा असन्तुलित परिस्थितीत देखील पाण्डवांनी आपले आत्मकल्याण केले. /आदिगीते/
ला केवळ इतिहास किंवा काव्यग्रंथ म्हणून रचला ही भूमिका दिसत नाही. त्यांना समाजासमोर या
वेगळेच कांही तरी मांडावयाचे आहे.

सती द्रौपदी-मत्स्यवेध पण अर्जुनाने जिंकला व द्रौपदी त्याच्या गळ्यांत वरमाळा
घालण्यास उद्यत होते., इतक्यात त्याच पणांत अपमानित झालेले इतर क्षत्रिय /आमच्या
उपरिस्थितीत द्रौपदीसारखे स्त्री-रत्न भिक्षुक बळकावतो/ ही गोष्ट असह्य होऊन गोंधळ करतात. व
त्यामुळे वरमाळा तुटून तिची फुले वाऱ्याने पांचहीजणांच्या अंगावर पडतात. त्यामुळे द्रौपदीने
पांचही जणांना वरले असा भ्रम होऊन तोच अपवाद बनतो. वास्तविक ही अर्जुनाचीच एकनिष्ठ
पत्नी आहे. भारतीय पतिव्रता स्त्रिया एखाद्याला मनाने वरण्याचा संकल्प केला तरी त्या कसल्याही
परिस्थितीत दुसऱ्याला पति मानत नसत. जगन्मान्य पतिव्रतेवरील पंचभर्त्री हा आरोप शुध्द
हास्यास्पद आहे. कवयित्रीला हा आरोप असह्य होऊन त्या म्हणतात -

सती द्रौपदी राजकन्याका । पार्थ तिचेचा भ्रतार होता ॥

परि पांचांची म्हणती पत्नि ती । अशुभ अमानुष समाज निती ॥

तत्त्वदर्शन :

आदि गीते च्या प्रारंभीच्या ओळी वाचल्या तर एक प्रसन्न वातावरणातून कवयित्रीने
कांही गूढ शोधण्याचा प्रयत्न केला आहे, असे दिसते. सर्व आश्रमवासी मुलामुलांनी
आचार्यप्रवराना केलेला प्रश्न म्हणजे या आदिगीतेची पार्श्वभूमी होय.

युध्द ठेपले भारतव्दारी ।
अशान्त जनता गमे बिचारी ॥
सत्य अहिंसा मंत्र कळेना ।
व्यवहाराचे तंत्र कळेना ॥

मानवाच्या जीवनांतील आत्मा-परमात्मा संबंधीच्या निष्ठा व्यवहाराशी तोंड देत असताना आढळतात व भांबावलेला निर्बल मानव याच उत्तरासाठी कोण्या त्यागी तपस्वीची प्रार्थना करतो व त्यातून त्याला खरे मार्गदर्शन प्राप्त होते. हिंसा की अहिंसा, शान्ति की अशान्ति याचे गूढ व्यक्त करण्याचा स्तुत्य प्रयत्न या काव्यात आढळतो. अहिंसा शस्त्राची धार किती तीक्ष्ण, परिणामकारी असते. हे पण सांगितले. आदिगीतेच्या अमर तत्वज्ञानाची स्फूर्ती ही संघर्षातून प्रस्फुटित झालेली आहे असे वाटते. कवयित्रीच्या शब्दांत-

आत्मशक्तिचा प्रभाव तेथे ।

अनन्तज्ञानी अनन्त चरिते ॥

अनन्तात त्या नित सौन्दर्य ।

अपूर्वविक्रम अपूर्व वीर्य ॥

अशावेळी आत्मविचार जागृत करून घेऊन त्याची प्रतीती करविणे हे उपादेय आहे. आत्मजागृतीच्या अथांग सरितेत बुडी मारली की जीवनातील गूढ व गहन सत्ये कळू लागतात. सर्वज्ञ, त्रिकालदर्शी आदिप्रभुंनी आपल्या दिव्यध्वनीतून हे सत्य सांगितले आहे.

जीव-अजीव तत्व :

/जैन तत्वज्ञानाप्रमाणे जीव व अजीव ही दोन तत्वे विश्वाला व्यापून आहेत. चराचर सृष्टी म्हणजे ह्या दोहोंचा प्रपंच. ही कवीची उक्ती आहे. आदिश्वरांच्या प्रयोगशाळेत चेतना व अचेतना यांच्या संघर्षाची बीजे सतत तपासली जातात. दुःखाचे मूळ कारण हे यांतील भेदासंबंधी अज्ञान हे होय. संसार व मोक्ष या दोन अवस्थेत मानवाचे अधिष्ठान असते. संसारी जीवन जन्म, जरा, मृत्युने ग्रासले आहे. कधी पापपुण्याच्या आश्रयाने प्रेम (स्वशक्तिची उपासना) आत्मजागृतीही निर्माण झाली पाहिजे.

परमात्म्याचे प्रेम जीवनी ।

म्हणून जीवाला नवजीवन जनि ॥

पुण्यबलाने पाप नासते ।

घरोघरी चैतन्य हासते ॥

संपूर्ण सृष्टीचे विश्लेषण पुढे द्रव्यांचे रूपाने प्रगट केले आहे. जीव व पांच अजीव. (पुद्गल, धर्म, अधर्म, आकाश व काल) संपूर्ण जड विश्व म्हणजे षडद्रव्यांचा खेळ सांगितला

आहे. त्यांचे स्वरूपही लक्षात घेण्यासारखे आहे. /सत्/ या एका शब्दाने त्यांची कल्पना येते. उत्पाद, व्यव, ध्रौव्य या त्रिविध चाकोरीतच द्रव्य स्थिर असते. परिवर्तन अटळ आहे. पण कुणाचे ? पर्यायांचे-अवस्थेचे. माणूस बदलतो व मृत्युनंतर नवे ग्रहण करतो. येथे उत्पत्ति व व्यय आहे पण विनाशी तत्वाचा. अविनाशी आत्मा तर स्थिर, चिरंतन, अजर, अमर, असाच आहे. त्या अविनाशी, अव्यय तत्वाची जाणीव ही सम्यग्दृष्टि, व तेच सम्यदर्शन. हे कवयित्रीने अत्यंत सरसपध्दतीने सांगून आदिगीतेतील तात्विक विचार सोपे केले आहेत. जीवाचे कृतृत्व-भोक्तृत्व पण मार्मिकपणे विशद केले आहे.

अहिंसा-दृष्टी :

अहिंसेच्या तत्त्वज्ञानासंबंधी कवयित्रीने आपले उत्स्फूर्त विचार अनेक ठिकाणी वेगवेगळ्या भूमीवेत्तून मांडले आहेत. ही निर्भय अशी शक्ती आहे. अहिंसेने ज्ञानी माणसे सत्यावर विजय मिळवितात. हिंसा पाप तर अहिंसा सदाचार आहे. जैन धर्मात हिंसा दोन तऱ्हेची सांगितली आहे. सूक्ष्म व स्थूल, मुनीची व श्रावकांची. महान यतीश्वर महाव्रती असतात. एकेंद्रियजीववध पण ते टाळतात, पण गृहस्थ मात्र पापाश्रित असल्यामुळे व्दीन्द्रियादिकांच्या हिंसेचा त्याग करतो. मानव जीवनात हिंसा-अहिंसेचा सतत संघर्ष चालू असतो. मानव समाजाला युद्धाचे मोठे आघात पण पोहोचतात. आपणाजवळ शत्रुपक्ष निर्माण होतो. राज्यासाठी, वैभवासाठी मानव हिंसा हे शस्त्र वापरतो. पण यावर आदिगीतेत मौलिक विचार व्यक्त झाले आहेत. आत्मदृष्टी ठेवून प्रजेच्या कल्याणार्थ, मानवतेच्या सुखासाठी, अनासक्त बुद्धीने अन्यायाच्या प्रतिकारार्थ धर्म संकटाच्या निवारणार्थ, स्त्री अत्याचाराच्या निकारणार्थ व परचक्राच्या नाशार्थ हे गृहस्थाचे, राजाचे कर्तव्य ठरते. प्राणिवध अर्थात हिंसा झाली तरी तो धर्म ठरतो. तोच क्षात्रधर्म व तीच अहिंसा. ध्येयवादी माणसे या अहिंसाशस्त्राचे वेगळे अवलंबन करून राष्ट्राचे संरक्षण करतात. अहिंसा व सत्य वेगळे नाहीत. जे सत्य नाही त्यात अहिंसा असूच शकत नाही.

सत्य जीवातील भाव फुलोरा ।

सत्य जीवातील प्रकाश सारा ॥

वस्तु स्वभावे अनन्त असती ।

परि सत्याने ते संयम शोधती ॥

एकूण तत्त्वरसिकांना आव्हान देणारी अशी रसाळ वाणी आदिगीते ठिकठिकाणी प्रत्ययास येते.

आदि गीता हा स्वच्छंद काव्य फल पंक्तीने बहरलेला अशोकवृक्ष आहे. त्याच्या काव्यदृष्टीने विचार केला तर प्रासादिक सुगम व सरस असा आढळेल. आत्मजागृती करवून मानवाला अन्तिम सत्यापर्यंत नेणे हे त्याचे लक्ष आहे. आदिगीतेतील रस शान्त आहे. कवयित्रीची करुणार्द्र, हृद्य व विश्वकल्याणाची तळमळ सर्वत्र व्याप्त होत आहे. म्हणून काव्यदृष्ट्या भावपक्ष व कलापक्ष हा चांगला झाला आहे. गहन विचारांची मांडणी ही जनसामान्यांना कळेल अशी आहे. म्हणून आदिगीता हे काव्यरत्न भावाभिव्यक्तीच्या दृष्टीने श्रेष्ठ असे झाले आहे. निश्चितच कवयित्रीच्या या उत्स्फूर्त प्रयासास संपूर्ण महाराष्ट्रांतच नव्हे तर पर प्रान्तात देखील प्रतिसाद मिळेल व त्याची अन्य भाषेतही पण भाषान्तरे होतील अशी खात्री झाली आहे.

लेखिकेचे महाराष्ट्रांतील स्त्री-शिक्षणविषयक कार्य श्री. महर्षी यांच्यासारखे नेत्रदीपक आहे. त्या संचालन करित असलेल्या श्राविका महिला संस्थेचे विविध रुपांतर होऊन ते एक नगरच बनले आहे. तसेच त्यांची सामाजिक व देशसेवादेखील उल्लेखनीय आहे. आजपर्यंत प्रकाशित झालेले त्यांचे ग्रंथ नजरेत भरण्याजोगे आहेत.

- 1)/धवल (प्राकृत भाषेतील ग्रंथाचे 1000 श्लोक प्रमाण हिंदी भाषांतर)
- 2)/ज्ञानगीता (उपनिषदासारखा चिंतनपर स्वतंत्र अमोल ग्रंथ)
- 3)/हृद्गन्ध (गीतांजली सदृश गद्यकाव्य)
- 4)/भावपल्लवी (भगवंताचे स्तवन)
- 5)/भावगीता (श्री. कुंदकुंदाचार्य नियमसार ग्रंथाचे भाषांतर)
- 6)/महापुराण (आदिपुराणांतील मनोरंजक बोधप्रद कथा)
- 7)/रामायण (जैनधर्मीय दृष्टीकोनातून लिहिलेले श्रीराम चरित्र)
- 8)/समयसार (श्री. कुंदकुंदाचार्यांच्या समयासाराचे चिंतन)
- 9)/सुवर्णरेखा (गद्य काव्य)

कविवर्या पं. सुमतीबाई शहा यांनी हा मौलिक ग्रंथ समाजास दिला म्हणून त्यांचे अभिनंदन करावे तितके थोडेच आहे. त्यांच्या विशाल साहित्य सेवेकडे पाहिल्यास कोणाही गुणग्राही माणसाचे मस्तक झुकल्याशिवाय राहणार नाही. महाभारत (मराठी) व सुमतिचित्रे (आत्मचरित्र) ही दोन पुस्तके सुध्दा त्या लिहित आहेत. लेखिकेला स्वास्थ व दीर्घायुष्य लाभून

उत्तरोत्तर अशीच साहित्य सेवा घडो आणि राष्ट्रीय पातळीवर पण अशा मौलिक काव्यरत्नांचे स्वागत होवो.

आदिगीतेचा हा अमृतौघ धारवाडपर्यंत धारावाहीपणाने साधनकेरीतील/ माझ्या /श्रीमाता/ घरापर्यंत आला. तेथे आत्मालापला कळ आली. सुखसंवाद झाला. या आदिगीतेच्या अभिवन ब्रह्मवादिनी आत्रेयीला मी सुहृद्भावाने प्रणाम करुन प्रस्तावना संपवितो.

* * *

अमरभारती आदिगीता

- कवि कुंजविहारी, सोलापूर

पंडिता सुमतीबाई शहा या सोलापूरातील नेमचंद देवचंद निंबरगीकरांच्या सुसंस्कारसंपन्न धार्मिक घराण्यांत जन्मल्या. त्यांच्या मातोश्री श्री. सौ. हिराबाई ह्याही सुसंस्कारित होत्या. पिढीजात सुसंस्काराबरोबरच नवीन ज्ञान-दृष्टी ही पण त्यांना लाभली आहे. त्यांचे काका श्री. रावसाहेब निंबरगीकर यांच्याशी होत असलेल्या सततच्या तत्त्वचर्चेने त्यांची श्रद्धा ही अंधश्रद्धा न रहाता ती एक डोळस श्रद्धा बनली. हळूहळू श्री. रावसाहेबांच्याशी चर्चेत साररूपाने पद्यात्मक ग्रंथनही करणेस त्यांनी सुरुवात केली.

एके दिवशी मी सहजगत्या तेथे गेलो असता पंडिता सुमतीबाईंच्यांतील हा सुप्त गुण प्रत्यक्ष पहावयास मिळाला. गद्यलेखन त्या करत असत हे मला माहित होते. पण गद्यापेक्षा पद्यांना सामान्य जनतेच्या मनावर चांगला आणि लवकर परिणाम घडून येतो. सुबोध तत्वज्ञान जर प्रासादिक पद्यांत जनतेसमोर मांडले तर त्याचा अधिक उपयोग होतो हे त्यांना मी सांगितले, बाईनाही ते पटले. तत्वे जुनीच पण नवीन दृष्टीकोनातून मांडल्याने जनमनावर त्यांचा चांगला परिणाम होतो हे त्यांना उमगले. त्या दृष्टीने त्यांनी जिद्दीने कार्यास सुरुवात केली. त्या प्रयत्नांचेच फळ म्हणजे ही अदिगीता होय.

भारतीय धर्मप्रणेत्यांचे तत्वज्ञान अमर आहे. श्रीमद्भगवद्गीतेत श्रीकृष्णांनी म्हटल्याप्रमाणे गीतेपूर्वीही ते तत्वज्ञान अनेकांनी अनेकांनी अनेकांना सांगितले आहे. तसेच या आदिगीतेतील तत्वज्ञानसुद्धा अनादिकालीनच आहे. म्हणूनच त्याला आदिगीता हे नामाभिधान देखील सार्थक वाटते.

आदिगीता हे लेखिकेचे लिखाण असले तरी त्याबरोबरच ते लेखिकेने संकल्पिलेल्या एका सांस्कृतिक सत्य-संकल्प हा मुख्यतः विद्यमान लोकशाही स्वराज्यसंपन्न भारतातील नागरीक जीवनात निदान यापुढे तरी क्रमशः वाढीस लागावयास पाहिजे असलेल्या, नित्य शिव आणि सुंदर अशा सहजीवन शिष्टाचार कल्पनेवर आधारलेला आहे. काव्यरसाच्या आनंदाबरोबर वाचकांना सहजीवन शिष्टाचाराचा लाभ निश्चित घडेल यांत शंका नाही. पंडिता सुमतीबाईंच्या या अमोल कृतीने महाराष्ट्र सारस्वत खात्रिने भाग्यवान ठरणार आहे यात शंका नाही. त्यांच्या काव्यसाधनेने मराठी काव्य खासच उंचावले आहे.

या अनमोल साहित्य कृतीबद्दल त्यांचे मी अभिनंदन करतो.

* * *

श्री आदिगीता :

(एक रसग्रहण)

- डॉ. वि. म. कुलकर्णी

तीन काल तरि एक प्रचीती ।

त्रिकालज्ञ मुनि मार्ग दाविती ॥

सोलापूर येथील सुविख्यात लेखिका व श्राविकाश्रम संस्थेच्या प्रमुख पंडिता सुमतीबाई शहा या त्यांच्या अविरत कार्यकर्तृत्वाबद्दल व अविचल धर्मसाधनेबद्दल सर्वदूर प्रसिध्द आहेत. आतापावतो जैन धर्मासंबंधीचे विपुल लेखन त्यांनी केले आहे. तसेच सदाचाराचा व समुन्नतीचा मार्ग दाखविणारी सुवचने असलेली-ध्येयसाधनेला उपकारक अशी-अनेक पुस्तकेही त्यांनी सर्वासमोर ठेवली आहेत.

एकनिष्ठेने कार्य करणाऱ्या पंडिता सुमतीबाईंना केंव्हाच लाभले आहे. समाजातील केवळ स्वधर्मीयांवरच त्यांची कल्याणदृष्टी खिलून राहिली आहे, असे नसून मुक्त हस्ताने विद्यादान करावे- करवावे, गुणीजनांना प्रोत्साहन द्यावे व समाज मंदिरात सद्भावनेचा दीप तेवत ठेवावा हेही कार्य त्यांनी सतत केले आहे.

प्रस्तुतची आदिगीता म्हणजे पंडिता सुमतीबाई यांच्या आजपर्यंतच्या चिंतनिकेचे काव्यरूप फल आहे असे म्हणता येईल.

श्री आदिगीता हा प्रासादिक स्वरूपाचा एक काव्यग्रंथ आहे. त्याची शैली प्रसादगुणाने युक्त आहेच परंतु त्यातील तत्वविचारही अतिशय सुगम करून मांडण्यात आला आहे. /पादाकुलक/ यासारखे धावत्या चालीचे वृत्त घेतल्यामुळे विवेचनाचा ओघ कुठेही खंडित होत नाही.

या काव्याचे एकूण 14 खंड आहेत व तत्वज्ञान आणि काव्यमयता याचा मनोज्ञ संगम सर्वत्र साधला गेला आहे.

या दीर्घकाव्याची सुरुवात मोठी नाट्यमय आहे. एका विद्याप्रदान करणाऱ्या आश्रमाच्या प्रसन्न व पवित्र वातावरणात या कथेचा प्रारंभ होतो.

सभामंडप सजविलेला होता. गुरुजन-सज्जन व धर्मकर्मरत मंडळी एकत्र आली होती. मुलामुलीनीही तो परिसर फुलारला होता. अशावेळी एक थोर पुण्यपुरुष त्या आश्रमात प्रवेश करता आला. त्याच्या दर्शनाने सर्वांना फार आनंद झाला व त्यांनी त्या सत्पुरुषास एक प्रश्न विचारला की-नित्य धडपडणाऱ्या मानवाला शांतिसुख का मिळत नाही, सत्य-अहिंसेचा मंत्र लोकांना का कळत नाही व विवेकसुंदर दृष्टी तर कोणती, की जी मिळाल्यास काही सुखसमाधानाची प्राप्ती होईल?

हा मूलगामी प्रश्न ऐकून थोर अतिथी पूज्यपाद श्री. आचार्य जे उत्तर देतात ते म्हणजेच ही सर्व आदिगीता होय. या गीतेत अनुषंगाने श्रीवृषभनाथांची व भरतेश्वरांची जीवनगाथा कथन करण्यात आलेली आहे. दुसऱ्या खंडामध्ये चक्रवर्ती भरतेशाने केलेल्या दिग्विजयाची हकीकत मार्मिकपणे सांगितली आहे व शेवटी, मनात असुखी असलेला भरतेश, कैलासावर आधीच जाऊन राहिलेल्या आपल्या पित्याकडे उपदेशासाठी गेला इ. वृत्त कथन केलेले आहे.

प्रसंग कोणताही असो त्यात सूक्ष्म विवेकदृष्टीचा धागा सदैव अनूस्यूत असलेला दिसतो. हेच या आदिगीतेचे प्रमुख वैशिष्ट्य होय. भरतेश्वर व बाहुबली या बंधूची झुंज लागली त्याचे वर्णन करताना कवियित्रींनी म्हटले आहे -

एक व्यक्तीची स्वतंत्रता ती
साम्राज्याची दुजास प्रीती

स्वतंत्र वृत्ती हार जाइना
परी दुजाची हार साहिना
जिथे पराक्रम तिथेच स्फुरते !

चक्रवर्ती भरतेश हा सहा खंडावर विजय मिळवून आदिप्रभूंच्या दर्शनासाठी के लासावर गेला या कथाभागाने तिसऱ्या खंडाची सुरवात होते- नसे शांति मज दिग्विजयात। मिळे सौख्य मज आत्मजयात-असे भरतेश म्हणतो. या आत्मजयाची साधना कशी घडते याचे मार्मिक विवेचन येथे आढळून येते-

नरजन्माचे सार्थक व्हावे
असे वाटते जया स्वभावे
स्वभावात त्या स्फुरे जागृती
जागृतीत त्या आत्मप्रचीती
जरी प्रचीती हवी जिवाला
अभ्यासाचा मार्ग चांगला

इत्यादी वजने मोठीच उद्बोधक आहेत. धर्माचे अस्तित्व व महत्त्व चालू युगात लोप पावते की काय अशी शंका निर्माण होऊ लागली आहे. परंतु कवियित्री म्हणते की - /शुभ संस्कारे धर्म प्रगटतो । मलीन अंतर पवित्र करतो..../ शुभ युगात कोटून कशी जिवंत राहतील याची भीती वाटते. आदिगीता हा ग्रंथ म्हणजे शुभसंस्काराचे महत्त्व गाणारी एक उज्वल गाथाच आहे असे म्हणण्यास हरकत नाही. हातून शुभ कर्मे घडावी व अंतःकरणात आपल्या इष्ट देवाचे गुणगायन सदासर्वकाल होत रहावे हा पवित्र संदेश ही आदिगीता देत आहे.../ जगा, जगू द्या, धर्म जागवा । तरीच मुक्ति मिळे मानवा ।। हे आदिगीतेचे मुख्य सूत्र आहे व या सूत्रातील भावार्थाची आज हरेक व्यक्तीला व समाजालाही अत्यंत आवश्यकता आहे.

बहुतेक सर्व धर्मपंथात संसारचक्रपासून अलिप्त असे थोर, त्यागी मुनिवर्य व संसारात राहून गृहस्थधर्माचे पालन करणारे संसारी मन असे दोन वगै सांगितलेले आढळतात. या आदिगीतेतही महाव्रती महात्मे, मुनिवर्ष यांची वैशिष्ट्ये सांगण्यात आली आहेत. त्याचप्रमाणे संसारजनांनी सदाचाराचे व अहिंसेचे अवलंबन कसे करावे हेही यथार्थरीत्या सांगितले आहे. ब्रह्मचर्यव्रताचेही मोठे मार्मिक विवरण पृ. 68/69 वर आढळते ते अभ्यासकांनी -साधकांनी मुळातूनच वाचण्याजोगे आहे.

गृहस्थाने चतुर्विध दान कसे करावे व आपला जीव परमार्थाला पात्र कसा करुन घ्यावा हे विवेचनही काव्यमय भाषेत अवतरले आहे. /गृहस्थ म्हणजे श्रावक मेळ। क्रमे साध्य करि परमार्थाला ॥ प्रपंच म्हणजे परमार्थाची । प्रयोगशाळा गमे सदाची/ हा अगदी वास्तव व यथार्थ दृष्टिकोण येथे स्वीकारण्यात आलेला दिसतो.

या काव्यामधील तत्वचिंतन जैनधर्मातील तत्वप्रणालीचा हळुवार उलगाडा करुन दाखविणारे आहे व सारा आध्यात्मिक विषय असला तरी जटिल मीमांसा करुन वाचकास चर्चेच्या आडरानात नेंण्याचे टाळले आहे ते इष्टच वाटते.

सातव्या खंडात आदिप्रभूंचे धर्मप्रवचन संपते. सम्यक् दर्शन, सम्यक्ज्ञान आणि सम्यक्चारित्र्य या संबंधीचे येथील विवेचन मोठेच मनोज्ञ उतरले आहे. भगवद्गीतेत श्रीकृष्णांच्या अमृतवाणीने अर्जुनाचा मोह नाहीसा झाला त्याप्रमाणे येथेही आदि प्रभूंच्या उपदेशामुळे भरतेशाच्या मनातील किल्मिष नाहीसे झाले व तो मनाने विरक्त व शांत वृत्तीचा बनला ! जे जगाचा संसार आपला म्हणतात. आणि /स्व/ ला विसरतात. त्यांना स्वयंप्रभा जाणवते. शांती व मुक्ति यांची प्राप्ती होते. हेच भरतेशाच्या चरित्रगुणगायनाचे सार म्हणता येईल.

आदिनाथांची गीता समाप्त झाल्यावर या काव्यात आणखी एक पूर्वपरंपरा सांगणारा रमणीय अध्याय किंवा खंड आहे, तो म्हणजे श्रीरामाची अमर कहाणी कथन करणारा आठवा खंड होय. रामकथा आतापावेतो अनेक लहानमोठ्या कवींनी आपापल्या परीने आळविलेली आहे व या कथेची गोडी तशीच

अवीट आहे ! प्रस्तुतच्या रामकथेमध्ये नेहमीचे कथाप्रसंग नुसते निवेदन केलेले नसून /कालगतीवर मात कराया । जीव जन्मला असे जगी या/ असां अध्यात्मिक आशावाद बाळगून हे सर्व लेखन कवियित्रीच्या लेखणीतून अवतरले आहे असे दिसते.

जैन जितेंद्रिय जगात रविकुल

जगी तयाचे भविष्य उज्ज्वल

ही तिची श्रद्धा दिसते व अहंकारी, दुराचारी रावणाचा रामाने कसा निःपात केला याची कथा सर्वांना आवडेल अशीच उदात्त रमणीय उतरली आहे. रावणाचा सात्विक प्रवृत्तीचा भाऊ विभीषण यांचे व्यक्तिचित्र फार चांगले रेखाटले गेले आहे.

रामकथेवरील जणू भाष्यच असा नववा खंड अध्यात्ममार्गाचा वाटसरुंना रोचक वाटेल असा आहे. /गुणसुमनांचा गंध/ म्हणजे राम आणि आज आम्हाला नवे रामराज्य हवे अशी सदिच्छाही येथे व्यक्त केलेली आहे. रामकथेप्रमाणे भारतीयांच्या दुसऱ्या एका आठवड्यात महाग्रंथाचे-महाभारताचे रहस्यही या आदिगीतेत अनुषंगाने रंगविलेले आढळते. कौरवपांडवांच्या महाविलक्षण वैराचा कवयित्रीने मागोवा घेतला आहे व -

कर्तव्याची प्रखर प्रतिष्ठा ।

समाजसन्मुख स्वधर्मनिष्ठा ॥

अशासारख्या चरणातून पांडवांच्या चरित्राचे मर्म स्पष्ट केले आहे. जीवन-श्रद्धा ज्यामुळे मनामध्ये बळावते असेच हे पांडवगुणगायन आहे.

शेवटच्या काही खंडातून /दान/ व /तप/ यांचे मोटेपण सांगणारी पण हिंसायुक्त /यज्ञा/ चा त्याग करा असे म्हणणारी भगवान महावीरांची विचारसरणीही सुस्पष्ट रीतीने सांगितली आहे. शेवटच्या समारोपाच्या दोन खंडात सत्य-शिव-सुंदर या तत्त्वत्रयीचे वैशिष्ट्य सांगणारी व आत्मशांतीचे मर्म उलगडणारी वचने ग्रथित झालेली आहेत.

आदिगीता हे अभ्यासू रीतीने व साधकाच्या मनोवृत्तीने मननचिंतन करावे अशा रूपाने धर्मकाव्य आहे. त्यात जैन धर्माची प्रमुख तत्त्वे व विचारसरणी आढळते हे खरेच, परंतु अनुषंगाने आदर्श जीवनश्रद्धेचा अवलंब कसा करावा याचे जे विवरण येथे आले, तेही सर्वांना उद्बोधक वाटावे असेच आहे.

सुंदर सुंदर सुभाषितांची पखरण या काव्यात सर्वत्र आली आहे व आदिनाथ, महावीर, राम व पांडववीर यांची चरित्रपुष्पेही येथे सुगंधद्रव्ये उधळीत उमलून राहिली आहेत.

पंडिता सुमतीबाई शहा यांचे जीवनकार्य सामाजिक व धार्मिक दृष्टीने भूषणभूत व आदरणीय असेच घडले आहे. आदिगीतेच्या रूपाने त्यांनी स्वतःच्या जीवनात अनुसरलेली तत्त्वेच काव्यमय शैलीत सर्वासमोर ठेवली आहेत. याबद्दल त्या धन्यवादास पात्र आहेत.

तनु त्यागिता कीर्ती उरावी ।

अंधतमाची भीती नुरावी ॥

* * *

आदि प्रभूची अमर भारती । सुवंद्य गीता अखंड स्फूर्ती ॥

दे नवजीवन दिव्य प्रेरणा । चिरंजीव करि विश्व जीवना ॥ 1

युगाचा आरंभ करणाऱ्या, साऱ्या विश्वाला एक सुनिश्चित, अचल,अमर मार्ग दाखविणाऱ्या आदिप्रभूची ही अमरभारती आहे. संजीवनी प्रदान करणारी, झोपेतून जागृत करणारी, नराचा नारायण करणारी, चैतऱ्याला आळविणारी ही अमर भारती आहे. ही सुवंद्य आहे. प्रीतीकर आहे. श्रेयस्कर आहे. नित्य नूतनतेची प्रेरणा देणारी प्रेरक शक्ती आहे. ही अमर भारती, वैश्विक जीवनज्योतीला अमरत्व, चिरंजीविता देणारी अद्भुत शक्ती-सामर्थ्यवान करणारी ही अमर भारती आहे. कृतार्थता प्रदान करणारी आहे. जीवनात प्रकाश आणि आनंद याची वर्षा करणारी ही अमर भारती आहे.

आश्रमवासी मुलामुलीनी । आणि तयांच्या माय पित्यांनी ॥

फुलारला हा प्रसन्न परिसर । गमे अंगणी जन -रत्नाकर ॥

माननीय ते गुरुजन सज्जन । ज्ञानवंत धनि रसिक महाजन ॥

धर्म कर्मरत वृद्ध तरुण ते । बहुजन शिक्षण कार्य कुशल ते ॥

कार्य कुशलता योग सुमंगल । करित जिवाचे भविष्य उज्वल ॥ 2

आणि त्या अमर भारतीच्या मंजुळ सुस्वरांनी एका रमणीय, करुन सोडले आहे. श्रवणशक्तीला आधार करुन, जीवनाच्या प्रत्येक क्षणी पावित्र्याचे व मांगल्याचे गीत गात राहणाऱ्या आश्रमातील कन्यकांनी हा सारा मधुर-गंधित परिसर भरुन व भारुन राहिला व आनंदित झाले आहे. त्या बाल-बालिकांच्या आई वडिलांनी आपल्या मातृ-पितृ वात्सल्याने साऱ्या वातावरणाला एक तेजस्वीता प्रदान केलेली आहे. नव-जीवनात पदार्पण करणाऱ्या या कोवळ्या कलिकांचा एक जादुमय जनसागरच जणू येथे पाहायला मिळत आहे. त्या रत्नाकराला एक आगळे वेगळे उधाण आलेले आहे.

आणि या जीवनव्यापी सोहळ्यात गुरुजन, ज्ञानी, पंडित, प्रज्ञावंत आणि विद्वज्जनही सामील झालेले आहेत. हा एक अविद्वितीय मनोहर सोहळा आहे. बाल बालिकांच्या जीवनाला सुमन्नत, उज्वल व आनंदमय करण्याचे, त्यांच्याठायी कर्मसुकौशल्य, करण्याचे कार्य त्यांनी

मोठ्या आदराने, तन्मयतेने व जिद्दीने चालवलेले आहे भविष्याची जडणघडण करण्याची एक महत्त्वाची जबाबदारी त्या सर्वांनी स्वीकारली आहे.

असा हा सर्व आश्रमपरिवार एका महापुरुषाच्या दिव्यतेला पाहण्यासाठी त्यांचे दर्शन घेऊन कृतार्थ होण्यासाठी जमलेला आहे. सान्यांचे नेत्र त्या महापुरुषाच्या दर्शनासाठी उत्सुक झाले आहेत.

लता पल्लवे मंडप नटला । वाद्यवृंद करि साथ तयाला ॥

टाळ्यांचा हो गजर ऐकूनी । मंडप घुमला जय नादानी ॥

कुणी महात्मा पुण्य परुष तो । सभा मंडपी प्रवेश करितो ॥ 3

यामंगलमय सोहळ्याच्या निमित्ताने आश्रमाच्या परिसरांत उभारलेला सुंदर मंडप लता-वेलींना, फुलांच्या माळांनी, रंगी-बेरंगी पताकांशी सुशोभित केला आहे. विविध वाद्यांच्या सुस्वरांनी सारे आसमंत संगीतमय झाले आहे. वातावरण दिव्य सुरांनी भारावून गेले आहे. प्रकाश, स्वर, आणि निसर्ग यांच्या त्रिवेणी सगमाने त्या आश्रमांत जणु एका स्वर्गीय वातावरणाची निर्मितीच झाली आहे असा भास होत होता.

इतक्यात धीर गंभीर पाऊले मृदुतेने टाकीत एका महात्म्याने त्या मंडपात प्रवेश केला. त्या तेजस्वी, तपस्वी, परमपावन साधुपुरुषाचे आगमन होताच सर्वांनी उत्थापन देऊन व टाळ्यांच्या आवाजांत त्यांचा जयजयकार केला. लोकांच्या मनात दाटून राहिलेला हर्षोल्लास प्रगट झाला. हे साधू नव्हेत तर साक्षात् साधुता, मांगल्य आणि पावित्र्यच जणु सभेच्या उच्चस्थानी विराजमान झाले. त्या साधु पुरुषाच्या, त्या थोर महात्माच्या नेत्रातून जणु कारुण्य व वीतरागता ओसंडत होती. त्यांनी एकदा मोठ्या ममतेने त्या सभाजनाकडे दृष्टिक्षेप टाकला.

सत्पुरुषाचे घेऊनी दर्शन । प्रमुदित झाले सर्व सभाजन ॥

कुतूहलाने प्रश्न टाकिला । पूज्यपाद श्री आचार्याला ॥ 4

स्वतःच्या जीवनाचा जो साक्षी झाला, ज्याने सर्व अंतर्बाह्य परिग्रह सोडून दिला, इंद्रियविजयी झाला अशा त्या थोर महात्म्याचे दर्शन घेऊन सभेतील सर्व लहान थोर प्रमुदित झाले. उषःकाली उदीयमान पावणाऱ्या सूर्याची किरणे भू-तलावर पडावीत व सारी भूमी पुलकित व्हावी, प्रफुल्ल व्हावी, आनंदित व्हावी, त्याप्रमाणे सर्व सभाजन त्या सुधर्म वत्सल साधुपुरुषाचे दर्शन घेऊन संतुष्ट झाले.

त्यातील कुणी एकाने त्या प्रातःस्मरणीय, वंदनीय अशा आचार्यांना एक प्रश्न विचारला.

युद्ध टेपले भारत व्दारी । अशांत जनता गमे बिचारी ॥

सत्य अहिंसा मंत्र कळेना । व्यवहाराचे तंत्र कळेना ॥

विश्व भुक्ले शांति सुखास्तव । आणि मानवी स्वातंत्र्यास्तव ॥

विवेक सुंदर दृष्टि कोणती । दिव्य गुणांची सृष्टि कोणती ॥

अशांतता कां जनी जीवनी । उंच भराऱ्या जरि रात्रंदिनी ॥

वरुन खालती खालुनि वरती । परि न जगाला मुळि विश्रांती ॥

अगणित शंका उठति अंतरी । मार्गदर्शि पण हवा कुणी तरि ॥

तुझ्या कृपेने पूर्ण मनिषा । आज होऊदे प्रकाश पुरुषा ॥ 5

प्रश्न अगदी साधा पण महत्वाचा. जीवनाशी निगडित. जीवनमृत्युच्या संदर्भात अत्यंत आवश्यक. त्याने विचारले, /हे महात्तन्, हे पुज्यपाद, भारत देशाच्या सीमेशी शत्रूंची सेना भिडते आहे. युद्धाचे वारे वाहत आहेत. विमानांची घरघर ऐकू येत आहे. युद्धाच्या भीतीने आम्ही सारे भारतवासी अगदी अस्वस्थ, बेचैन, व चिंताम्रंत झालेली आहोत. आम्ही अगतिक झालो आहोत. सत्यअहिंसेचे आम्ही पुजारी. युद्धाचे विरोधक. मग आता आम्ही काय करावे ? अर्जुनासारखी आमची भ्रांतचित्त अवस्था झाली आहे. खऱ्या स्वातंत्र्याचे आम्ही उपासक. अहिंसा, विश्वशांती या गोष्टी आमच्या रक्तात भिनलेल्या आहेत. अहिंसेवर आमची नितांत श्रद्धा आहे. युद्ध करायला आम्ही भीत नाही, शत्रूचा नायनाट करायलाही आम्ही भीत नाही. क्षत्रियकुलोत्पन्नांचे आम्ही वारसदार आहोत. क्षात्रतेजात आम्ही कुणापेक्षाही उणे नाही.

पण अहिंसेच्या तत्वज्ञानाचा आमच्या मनावर विलक्षण पगडा आहे. स्वातंत्र्य की अहिंसा हा आमचा प्रश्न आहे, तरी आचार्यश्रींनी आम्हाला मार्गदर्शन करुन आमच्या मनावरील चिंतेचे, भीतीचे व संशयाचे सावट दूर करावे, ही आमची विनंती आहे.

आमची ही भ्रांतचित्त अवस्था केवळ आमचीच नाही, तर विश्वाची ही आहे. विश्वाला शांती हवी, सौख्य हवे, स्वातंत्र्य हवे तेव्हा आपण आम्हाला कृपा करुन सांगा की विवेकी सुंदर दृष्टि कोणती ? या संशयग्रस्त अवस्थेतून आम्ही सुटावे कसे ? ही अशांतता, ही युद्धपिपासा, ही जीवघेणी महत्त्वाकांक्षा मानवाच्या जीवनाला करपून टाकत आहे. सारी मानवजात अशा बिंदूवर येऊन टेपली आहे. की तिला सर्व विनाशा शिवाय दुसरा मार्गच उरला नाही. विज्ञानाच्या क्षेत्रांत जरी आम्ही आज दिग्दिगंत भराऱ्या मारीत असलो, विज्ञानाने विश्वातील रहस्यांना आम्ही

उलगडून दाखवीत असलो तरी आमच्या मनीमानसी शांती नाही. विश्रांती नाही. अगणित शंकाकुशंकानी आमचे जीवन विध्व होत आहे.

आपण कारुण्यरसाची मूर्ती आहात, म्हणून आम्ही वंदन करुन विचारतो की हे प्रकाशपुरुषा, या सर्व शंकांचे निरसन होऊन आम्हाला शांती कशी मिळेल, हे आपण सांगावे.//

सत्पुरुषाची विवेक वाणी । वदे प्रीतिने प्रश्न ऐकुनी ॥

धैर्य असावे सदैव अंगी । प्रकाशते मति हृदय तरंगी ॥

कुशल प्रश्न अति विशाल अद्भुत । होति तयातुनि विचार जागृत ॥

जागृतीत त्या नित नूतनता । जागृतीत त्या नव मानवता ।

आत्मशक्तिचा प्रभाव तेथे । अनंत ज्ञानी अनंत चरिते ॥

अनंतात त्या नित सौंदर्य । अपूर्व विक्रम अपूर्व वीर्य ॥ 6

त्यासमतेच्या सागराने, धैर्याच्या महामेरुने प्रश्न विचारणाऱ्याचे मनोगत मोठ्या प्रसन्नतेने जाणून घेतले. ते ममतेने प्रेमाने, प्रसन्नवदनाने म्हणाले, //तुमचा प्रश्न हा तुमचा नाही. सान्यांचा प्रश्न आहे. विश्वाचा प्रश्न आहे. जीवनमात्राचा हाच प्रश्न आहे. युगानुयुगे हा प्रश्न विचारला जात आहे. युद्ध असो की शांती, दुःख असो की सुख, वैभव असो की विपदावस्था, स्वातंत्र्य असो की पारतंत्र्य, मानवाने धैर्य सोडू नये. धैर्य तर जीवनाचा आधार आहे. धैर्य ही शाश्वततेकडे जाण्याची पहिली अट आहे. साधना करतांनाही उदंड धैर्य हवे. कारण हृदयांतील अंधार घालवायला, नैराश्य दूर करायला धैर्यच उपयोगी पडते. कारण अधीरता ही ज्ञानावर छायेचे, अंधाराचे, कुमतीचे पांथरुण घातले. माताजींनी विचारलेला हा प्रश्न अतिउत्तम आहे. जीवनाचे गूढ कोडे त्या प्रश्नाच्या उत्तराने उलगडले जाते.

या प्रश्नातूनच जीवाचे चैतन्य जागे होते. एका नव्या प्रकाशाची किरणे त्यातून हृदयात प्रवेश करतात. वसंतऋतूची चाहूल,कोकिलेची पहिली हाक त्यातूनच ऐकू येते. मानवतेच्या विशालतेकडे त्यातूनच जाता येते. कारण आत्मशक्तिची जागृती हीच उन्नतीची सुरुवात. त्या आत्मशक्तिची जागृती हीच उन्नतीची सुरुवात. त्या आत्मशक्तिची जागृती हीच उन्नतीची सुरुवात. त्या आत्मशक्तीत सदैव वास करणारे अनंत ज्ञान, अनंत सुख, अनंत वीर्य आणि अप्राप्य असे चारित्र्य त्यातूनच प्रगट होतात. हेच आत्म्याचे खरेखुरे सौंदर्य होय. जे क्षणार्धात नष्ट होते ते सौंदर्य कसले ? आत्मीय सौंदर्य हे दिक्कालाच्या पलीकडे असते, अक्षय असते. अविनाशी असते असे सौंदर्य प्रगट होणे हेच खरे आत्मसामर्थ्य. हाच पराक्रम.

इथे भेद तर अभेद तिकडे । इथे अशांती सुशांती तिकडे ॥
अज्ञानातहि असति ज्ञानकण । अंध तमातहि प्रकाश दर्शन ॥
अभेद शोधू असुनि बंधनी । शोधु शुध्दता अशुध्द जीवनिं ॥
सृष्टि फुले मग वन चैतन्ये । फुला फु लातुनि स्फुरते गाणे ॥
त्या गाण्यातुनि अमृत स्त्रवते । अमृतात त्या सृष्टि विहरते ॥ 7

आपल्या नेत्रांना दिसते ते द्वैत. आपणाला संसारी जीवनात अनुभवायला येते ते द्वैत. सुख-दुःख, दरिद्रता-संपन्नता, यश-अपयश, युध्द, शांती, ज्ञान-अज्ञान, अशी द्वैताची मालिकाच जणु आपल्या जीवनाला वेढून असते. त्या द्वैताच्या विचाराने द्वंद्वाने माणूस हैराण होतो. हवे-नको, आवड-निवड, हर्ष-विवाद यातच तो सतत गुंतून राहतो या द्वैतबुद्धीतच नरक संभवतो. विकार संभवतात. पराभव पदरी येतो.

आचार्य म्हणतात की या द्वैताच्या दुनियेच्या पलिकडे एक शाश्वत /नित्य/ (एरीशीळीं) आहे. एक धौव्य, निश्चित, कधीही विनष्ट न होणारी परमशांत अशी अवस्था आहे. निरंजन अवस्था आहे. सर्व पंथ, जाती, धर्म राज्यव्यवस्था, समाज, राष्ट्र वा देश स्वतःचे प्रश्न सोड वू शकत नाहीत.

एकदा त्या अद्वैत, निर्द्वंद्व आणि अत्यंत एकस्वरूपी आत्म्याचे साक्षी झालात तर प्रश्नाचे उत्तर तिथेच सापडेल. कुठे दूर शोधावे लागणार नाही. परमशांत अशी साक्षीपणाची अवस्था तेथेच सापडेल. कितीही अंधःकार असू द्या, किती ही नैराश्याचे ढग जमा झालेले असू द्या, हर्ष-विषादाच्या असंख्य लाटा उसळू द्या, परंतु त्यातूनही उषःकाली उदित होणाऱ्या सूर्याची किरणे अंतरंगात प्रवेश करतील.

त्या परमशांत आत्मस्थितीत जीवनाचा अर्थ शोधला पाहिजे. सृष्टीकडे तरी पहा. साध्या मातीतून विविध प्रकारचा रस, गंध, रंग शोषून ही लहान लहान बीजे कशी प्रफुल्लित झाली आहेत. आहे त्या परिस्थितीतून त्यांनी जीवन फुलविले, रंगविले, सजविले. त्यांच्यातील हा हिरवटपणा, सतेजपणा, टवटवीतपणा कसा आला ? एका अद्वैताच्या निर्द्वंद्व, निर्व्यात अवस्थेचा स्वीकार केल्यानेच ना ! अमृताचा शोध दुसरीकडे घेऊन चालणार नाही, परमात्म्याचा शोध बाह्य ठिकाणी घेऊन चालणार नाही.

म्हणून एकदा का तुम्ही बोधाला उपलब्ध झालात की सारी सृष्टी चैतन्याने, उत्साहाने आणि आनंदाने बहरून गेलेली दिसेल. सारी सृष्टी त्या अमृत-तत्वाचे गीत गातांना-दिसेल. सारे विश्वच त्या अमृतपानातच दंग झालेले दिसेल.

आत्मा अविरत गुणरत्नाकर । अनादि अनिधन द्रव्य चराचर ।
उत्पत्ति स्थिति लयहि तयाप्रति । नित्य उदित नव नित्य चमत्कृ ति ॥
तेच आत्म चैतन्य जीवनी । जीवन घडते दृढ श्रद्धेतुनि ॥
लिंगांगातुनि अलिंग व्हावे । सम्यग्दृष्टी तिथे स्थिरावे ॥ 8

आत्मा काय अचेतन यांच्या संबंधी, शरीर, मन, इंद्रिये ते दोन्ही एकच आहेत असे आपणास वाटत आले आहे. शरीर म्हणजे मीच, मन म्हणजे मीच, अशी आपली समजूत आहे, त्यामुळे कधी सुखी तर कधी दुःखी होतो. स्वतःच्या आत्म्यासंबंधी, त्याच्या गुणासंबंधी जे अज्ञान आहे, त्यामुळे समोर आलेला आनंदही आपण स्वीकारत नाही. आत्मा सार्व नित्य, अभेद्य, अदाह्य, अक्षुण्ण, आणि एक आहे, ही जाणीव होताच आनंदाचे झरे झुळझुळू वाहू लागतात. परपदार्थांवरची जी मालकी आपण स्थापन करू इच्छित होतो व जे कधी ही शक्य होणार नव्हते व निर्मळ अनाग्रही व सत्यदर्शी प्रभुत्वशक्ति. ही शक्ती जागी झाली ती अनंत शक्तीचा अमोल ठेवा गवसतो. ज्ञानाची विशालता कळते, तो निर्विकार होतो. निश्चयाचा महामेरु बनतो.

जीवनात आता निराशा राहात नाही. खेद नाही, खंत नाही का ? तर स्वतःचे काय आहे, दुसऱ्याचे काय आहे, चर विश्व कोणते, अचर विश्व कोणते या संबंधी मुळीच शंका राहात नाही. असा मनोहारी /भाव-कल्पतरु/ मनीमानसी फुलून, बहरून येतो. भाव-कल्पतरु हे रूपकच मोठे मोहक आहे. भाव आणि अभावाच्या पलिकडे एक नित्यत्वाचा भाग आहे. त्याला अनुलक्षून हे रूपक आहे. कारण त्या नित्यत्वाचा भाग आहे. त्याला अनुलक्षून हे रूपक आहे. कारण त्या नित्यत्वाचा कधी अभाव होत नाही.

आणि अशा भाव-दशेतूनच व्यक्तीचा, समाजाचा, देशाचा विकास घडत जातो. अगदी व्यापहारीक जीवनात ही एक सुंदर चांदण शिंपडले जाते. त्यातील नित्यनूतनता जाणवू लागते. हीच ती साक्षी भावाची अवस्था होय.

अगदी व्यवहार म्हणून ही युद्धभूमीवर पदार्पण करावे लागले, शस्त्रे वापरावी लागली, पराक्रमाची शर्थ करावी लागली तरी त्यातून आत्मशक्तिचा मोहक फुलोरा फुललेला जाणवतो. हिंसा-भाव रहात नाही. त्यातही आत्मचेतनेची दिव्यता, भव्यता व सौंदर्य ओसंडून वहात असते.

स्वार्थ दृष्टि सविकल्प समाधी । या न जयाला गमति उपाधी ॥
निर्विकल्पमति विशुद्ध आपण । विकारांत त्या गमे उणेपण ॥
उणेपणातुनि प्रश्न प्रगटती । उत्तर त्याचे आत्मप्रचीती ॥ 10

मनात स्वार्थ असेल, हवे-नकोचा भाव असेल, प्रिय-अप्रियाचा विकल्प असेल, तर मनाची समाधी साधली जातच नाही. कारण त्या समाधीत सारीकडे विकल्पच विकल्प, सारा सारीपाट त्या विकल्प संकल्पांचा. त्यातून केवळ मिळते उपाधी, व्याप, संताप, धावपळ, चिंतातुरता. म्हणून सविकल्प समाधी ही समाधी नाही.

पण अहंकार, स्वार्थ यांचा लोप झाला. ते अरलेच नाहीतर निर्विकल्प समाधीचा प्रयत्न सिध्द होऊ शकतो. विशुद्धतेचा आस्वाद, रस उपभोगायला निविल्य व्हावेच लागते. व्यग्रचित्त, विकारीचित्त कशाचाही रस उपभोगू शकत नाही. कारण आत विकार भरलेले. विशुद्धता त्यात प्रविष्ट कशी होईल ? विकारांचा पगडा म्हणजेच जीवनातील एक उणीव. विकारांनी मन भरलेले असले तरी विशुद्धतेच्या दृष्टिने ते संपूर्ण रितेच आहे. - उणे आहे. असा उणेपणा जाणवणे हे पहिले रुपांतरण आहे.-पहिली पायरी आहे आत्मदर्शनाची - आत्मप्रचीतची. जितक्या कांही समस्या उद्भवतात त्यात आत्मप्रचीतीचा अभावच प्रामुख्याने दिसतो.

आत्म प्रचीती अथांग सरिता । स्नान कराया बुडी मारिता ॥
थरारते तुन, थरारते मन । आणिक होते पवित्र जीवन ॥
पवित्र जीवन शक्ति अनादी । जीवनात त्या विविध उपाधी ॥
ज्ञान तिला ती काल गतीवर । मात कराया सिध्द निरंतर ॥
कालमुखामधी कोटी कोटी जन । जन्म मृत्युचे तिथेच नर्तन ॥
काल जन्मलो, उद्या मरावे । प्रश्न आजचा कसे जगावे ॥
तीन काल तरि एक प्रचीती । त्रिकालज्ञ मुनि मार्ग दाविती ॥ 11

आत्म प्रचीती, आत्म्याची जाणीव ही एखाद्या मोठ्या नदी सारखी आहे. विशुद्ध व स्वच्छ व इतरांनाही स्वच्छ करणारी. फक्त त्या प्रवाहात एकदा उडी मारता आली पाहिजे. तेवढे साहस

तर केलेच पाहिजे. फार विचार करत बसाल तर जीवन हातातून निसटून जाईल. कदाचित पुनः ती संधी येणार पण नाही. निर्भयतेने त्या प्रचंड नदीच्या प्रवाहात स्वतःला झोकून दिले पाहिजे. मग पहा तुमचे शरीर व तुमचे मन कसे थरारून जाईल. तो एक दिव्य अनुभव असेल. त्या थरारण्यातून होणारा बदल तुमचे जीवनच बदलून टाकील. जीवनाचा कायापालट होऊन जाईल. जीवन मृत्युच्या पलिकडील अमर जीवनाचा किनारा तुमच्यासाठी वाट पाहात असेल. साक्षात परमात्मा तिथे तुमच्या स्वागतार्थ, त्या वाळूवर तिष्ठत असेल.

आत्मा अनादि आणि अनंत. त्याच्यातील सामर्थ्यही अनंत. अक्षय, कधीही नष्ट न होणारे. त्याच आत्मशक्तीला कालगतीवर मात करता येते. कारण आत्मा हा कालातीत आहे. काल हा केवळ मोजमापाचे साधन. त्या कालशक्तीवर आत्म्याची अनंत शक्ती विजय मिळवते.

सारे विश्व काळाच्या प्रचंड जबड्यात सापडले आहे. जन्म-मृत्युचे केवळ नृत्य चालू आहे. का जन्मलो हे कळत नाही. का मरतो हे ही पण कळत नाही. प्रत्यक्षात वर्तमान काळात जीवनाचा आस्वाद कसा घ्यावा, जीवन सुंदरतेने, सहजतेने, प्रेममयभावनेने कसे जगावे, हाच मुळी प्रश्न आहे.

आणि या संबंधीचे योग्य मार्गदर्शन त्रिकालज्ञच करू जाणे.

* * *

जगद्गुरु ते जिवाजिवाचे । आदिनाथ प्रभु नाव तयाचे ॥

नाभिराज कुलि जन्म तयाचा । भरत भूपती पुत्र तयाचा ॥१२

भारत देश असा आहे की तेथे मोठे मोठे महात्मे, निरंजन प्रश्नाच्या अनुरोधाने या अमर भारतीत युग निर्माता, धर्म धुरंधर आदिनाथ प्रभुंची जीवन गाथा सांगितली जात आहे. त्यांचे जीवन अमर, भारती-वाणी अमर, म्हणून त्यांच्या जीवन गाथेचे हे महाकाव्य सर्वाना सुखाची कामना करून सांगितले जात आहे.

* * *

कथा-प्रारंभ :

भरत क्षेत्रातील अयोध्या नगरीत नाभिराज नावाचे सर्व प्रजादक्ष असे राजे राहात होते. त्या नाभिराजाच्या कुळत, इक्स्वाकु कुळत, आदिनाथांचा जन्म झाला. त्या आदिनाथांनी आपल्या

अमरभारतीने अमरवाणीने जीवांच्या उध्दाराचा स्पष्ट व सुनिश्चित असा मार्ग दाखविला. ते त्यामुळेच जगत्वंद्य ठरले. नवीन युगाची सुरवात त्यांच्या विचारावर आधारित होती.

भरत खंड ही पवित्र भूमी । आणि जन्मलो तिथेच आम्ही ॥
धर्म जाणतो कर्म जाणतो । संसाराचे मर्म जाणतो ॥
काल उद्याची मातमिळवणी । होत जगी या संसारातुनि ॥
प्रश्न आजचे उद्या न उरती । कारण त्याचे आत्म प्रचीती ॥
आत्म प्रचीती प्रसन्न आत्मा । जीव व्हायचा जगिं परमात्मा ॥ 13

अशा त्या भारतवर्षात आम्ही जन्मलो. त्या पवित्र, मंगल व कल्याणकारी भूमीत आम्हीही जन्मलो, ही आमच्या भाग्याची गोष्ट आहे. त्याच्यामुळेच धर्म आणि कर्म आम्ही जाणू शकलो. संसृतीच्या या पसान्यात कोणते मर्म आहे, कोणते रहस्य दडलेले आहे हे आम्ही त्यांच्या मुळेच जाणू शकलो. वर्तमान काळ व भविष्य काळ यांच्या हात मिळवण्याची प्रदीर्घ क्रिया सतत चालू आहे. जे आजचे प्रश्न आहेत, ते उद्या उरणार नाहीत. आजच्या सुख-दुःखाच्या व्याख्या उद्या राहणार नाहीत. या सर्व बदलणाऱ्या सृष्टी-नियमात आम्ही काय करावे, हाच प्रश्न सदैव मानवतेपुढे उभा राहणार आहे. व राहात आला आहे.

या बाबत आदिप्रभूंची शिकवण ही फार महत्वाची आहे. आम्हास आमच्या आत्म्याच्या शक्तीची सामर्थ्याची जाण नाही. त्याची प्रचीती आली नाही. तिकडे आम्ही कधी दुंकूनही पाहिले नाही. म्हणून प्रश्नांच्या मालिका सतत आमच्या पुढे उभा राहात आहेत.

देवेंद्राचे राज्य अलौकिक । अमाप तेथे मिळे स्वर्गसुख ॥
कल्पतरुवन सभोवताली । दिवाळसण तो सांज सकाळी ॥
कुठे कुणाला उणे न पडते । परी शेवटी अघटीत घडते ॥
पुनर्जन्म ये पुण्य संपता । स्वर्ग सुखातिल शोकांतिकता ॥
स्वर्ग असो वा मृत्यु लोक तो । पुण्याईविण जन्म सफल तो ॥
कधी होईना कळे जयाला । तोच महात्मा कृतार्थ झाला ॥ 14

आदिनाथाचे वडील हे स्वर्गातील इंद्रांचे मित्र. असा काळ होता की स्वर्ग आणि पृथ्वी यांचे संबंध प्रेमाचे असत. त्या प्रेमापोटीच आदिनाथांचा जन्म होणार, ते पृथ्वीवर अवतरित होणार

म्हणून इंद्राच्या मदतीने नाभिराजाने अयोध्यानगरी वसविली. इतकी सुंदर की जणु स्वर्गाचा एखादा भागच जणु त्यांनी पृथ्वीवर आणून ठेवला होता.

नाभिराजाच्या त्या नगरात सारी प्रजा सुखी, आनंदी, निश्चिंत होती. नाभिराज एवढे मोठे पुण्यवान होते की जणु कांही एक कल्पवृक्षच प्रजेला जे जे हवे ते ते सर्व त्यांना मिळे.

लोकोत्तर चेतनेचा जन्म होतो तेव्हा तिन्ही लोकांना आनंद होतो. त्यातल्या त्यात सर्वांगीय देव-देवतांच्या तर त्या आनंदाला सीमा उरत नाही. स्वर्गातील देवेन्द्र हा स्वर्गातील प्रमुख. त्याच्या सौख्याला सीमा नाही. विविध प्रकारच्या सुखांचा उपभोग घेणाऱ्यांना आपल्या भोवतालचे कांहीच दिसत नसते. भौतिक सुखे मानवालाच नव्हे तर स्वर्गातील देवेन्द्रांनाही असेच बनविते.

पण लोकोत्तर, सर्वकल्याणप्रद चेतना जेव्हा जन्माला येते तेव्हा देवेन्द्राला ही जाग येते. त्याची चेतना घुसळली जाते. कल्पतरूंच्या सहवासात दिवस घालविणारे देव, दिवाळसणासारखेच सर्व दिवस ज्याच्या वाट्याला आले आहेत असे देव, कधी ही काहीही उणे ज्यांना पडत नाही असे देव, भगवंताच्या जन्मवार्तेने प्रमुदित होतात. हृदये प्रफुल्लित होतात. एक आगळ्या वेगळ्या आनंदाच्या सहस्र उर्मी त्यांच्या हृदयांत उसळून वर येतात.

पण अशा स्वर्गीय देवादिकांनाही आयुष्य संपताच पृथ्वीवर यावे लागते. पुण्याने स्वर्ग व पापाने नरक हा नियम त्यांनाही चुकत नाही. संसारी जीवांचीही नित्य स्थिती आहे. पुण्याच्या उदयाने आनंदित व्हायचे व पापाची फळे भोगतांना जीवन सुकुन, कोरपळून जायचे, ही रीत सर्व संसारी जीवांची आहे. या दोन्ही पलिकडील शुध्द, शाश्वत व परमानंद देणाऱ्या जीवनाची बरसात त्यांना उपभोगायला मिळालेली नसते. केवळ महात्म्यांच्या, ऋषी मुनींच्या वाट्याला हे जीवन, हे कृतार्थ व संपन्न जीवन आलेले असते.

इंद्रमित्र तो नाभिराज जगिं । तो जीवन सुख नित उपभोगी ॥

सौख्य आपुले देइ जनाला । सदैव जोडुनि पुण्य धनाला ॥

पुण्यबळाने जिंकुनि जनमन । आणि स्वर्गिचे देव मेळवून ॥

निर्मि भूवरी नगर अयोध्या । इश्वाकू कुल वंद्य सुविद्या ॥ 15

असाही काळ होता की स्वर्ग आणि पृथ्वी यांचा संबंध नित्य येत होता. स्वर्गातील देव व पृथ्वीवरील मानव यांच्यात सतत संपर्क राखला जात असे. इतकेच नव्हे तर स्वर्गातील देवांच्या

सहकार्याने पृथ्वीवरील समस्या सोडविल्या जात. हे आश्चर्य वाटण्या सारखे असले तरी अशक्य नाही. कारण तसे भावात्मक जीवन दोन्ही लोकांत साकारलेले असे.

तेव्हा नाभिराज महाराजांच्या घरी पुत्र जन्मला म्हटल्यावर देवेन्द्राला धावत पृथ्वीवर यावे लागणारच. कारण दोघांची अतूट मैत्री होती. इतकेच नव्हे तर असामान्य कर्तृत्व असलेला नाभिराजाचे घरचे कार्य आहे म्हणजे आपलेच कार्य मानणारा तो इंद्रमित्र देवेन्द्र होता. नाभिराजाचे राज्य हे एक प्रकारचे स्वर्गाचेच राज्य होते. नाभिराजाचे प्रजानन हे देखील नाभिराजाला आपल्या पिता समान मान देत. आणि नाभिराज मोठ्या कुशलतेने आपल्या प्रजाजनांचे सहकार्य घेऊन व त्यांची मने जिंकून घेऊन राज्य करीत होता.

त्याची अयोध्या नगरी त्या अर्थाने स्वर्गसुखाचीच नगरी होती. तेथेही प्रजेला कांही उणे नसे. सर्व ऐश्वर्य हात जोडून प्रजेपुढे उभे असे. या अयोध्येची उभारणी देखील देवेन्द्रानेच केलेली. त्यामुळे अयोध्येला जिंकणाराच कुणी जन्मला नव्हता. म्हणूनच तिला अयोध्या नगरी म्हणत होते. व त्या नगरांत इश्वाकु कुलातील नाभिराज राजा राज्य करीत होता.

देव मानवी गुणिं समरसले । इक्षु रसातिल रहस्य हसले ॥
संजीवनी गुणि जीव वनस्पति । संजीवन गुणि कुटुंब संस्कृ ति ॥
कुटुंब म्हणजे बीज जगाचे । जगातल्या या गणराज्याचे ॥
सुख फुलवावे दुःख हरावे । विवेक सुंदर कर्म करावे ॥
कर्म कुशलता धर्म मानवी । स्वर्ग सुखाहुनि तिची थोरवी ॥
स्वर्ग सुखाचे संपवूनि दिन । जगीं अवतरे देव दयाघन ॥ 16

दैवीगुण वमानवी गुण यांची एकरूपता घेऊनच जणु ते इक्ष्वाकुकुल नांवारूपाला आले होते. जे जे दिव्य, संपन्न व मधुर ते ते त्या कुलाचारात सामावले होते. ऊसाच्या रसाप्रमाणे मधुर, पुष्टिदायक व तुष्टीदायक असे सर्व गुण त्या कुलाचारात होते. प्रत्येक चेतना ही खऱ्या अर्थाने संजीवनी रसायनच आहे. तोच चेतनेचा अति आल्हादकारक व प्रेरणादायक गुण ऊसात आला होता. वनस्पती असली तरी तीही चैतन्य रसायनाने रसरसलेली जीवनशक्तीच होय. ऊसाच्या प्रत्येक कांडात जशी जीव शक्ती आहे तशीच प्रत्येक कुटुंबही एखाद्या ऊसाप्रमाणे आदिस्त्रोत्र म्हणजेच या पृथ्वीवरील कुटुंब, स्त्री-पूरु ष-बालके. ही एक मोहक संस्कृती आहे. ती सद्धर्मवर्धक व जीवन प्रेरक आहे. कुटुंबाचे बीज म्हणजे //सुखफुलवावे, दुःख हरावेक सारे जीवन, सारी संस्कृती व सारा धर्म या एका बिजा भोवतीच साकारून राहिला आहे. जी कांही

कामे करायची ती विवेक पूर्ण असावीत. विवेक हा कर्माचा आत्मा, कृतीशीलता हीच विवेकाची चेतना. /धर्म कर्मसु कौशलम् / प्रत्येक कार्य जर ज्ञात्याच्या, विवेकाच्या, अनासक्त, अलिप्त पध्दतीने केले तर तेच आत्मसुख होय. स्वर्गीय सुखांची थोरवी देखील आत्मसुखापुढे फिकी आहेत. स्वर्गीय सुखाला पूर्ण विराम आहे, पण आत्मरतीला, आत्मरस पानाला बंधन नाही. जन्म-मृत्युचेही बंधन नाही. शाश्वत सौख्याचे निर्झर आत्मचेतनेत नित्य खळखळ राहातात. म्हणून स्वर्गीय सुखाचे दिवस संपताच तेथील जीवाला स्वर्ग सोडावा लागतो. त्या प्रमाणे आदीजिनाचा स्वर्गातील देवत्वाचा भाग संपताच तो जिनदयाघन जीवात्मा या पृथ्वीवरील अयोध्या नगरीतील नाभिराजाच्या राणीच्या (मरुदेवीच्या) उदरी अवतरला.

देव स्वर्गिचा जगिं अवतरतो । मरु देवीच्या उदरि जन्मतो ॥
 स्वर्ग सुखामधिं उणे कांहि तरि । म्हणुनि चळवळे जीव अंतरी ॥
 सरायचे सुख दुःख उरे पण । सुख दुःखाच्या अतीत आपण ॥
 मार्ग शोधण्या आत्महिताचा । मृत्युलोकिंये जीव स्वर्गिचा ॥ 17

मानवाला मोठा चमत्कार वाटतो की स्वर्गाचे सुख सोडून ही चेतना पुनः मानवाचे जीवन कां स्वीकारते ? त्यालाही कारण हेच की स्वर्गाचे सुख हे क्षणिक, कालबध्द, आयुष्य संपताच नष्ट होणारे आहे. परंतु मानवी जीवन हे असे आहे की जेथून निर्वाणाचे अनुपम सुखमिळू शकते. परमात्मा होण्याचे भाग्य मानवाच्या ललाटी लिहिले आहे. साक्षात् परमात्माच त्या जीवाला आंतूनबाहेरून व्यापून असते. सुख-दुःखाच्या पलीकडे जी एक भावरम्य अवस्था आहे, जी आनंदमय भावावस्था आहे ती भोगण्यासाठी मानवाच्या जन्मातून जावे लागते. मानवजन्म एक चव्हाटा आहे. तेथे ते जीवन उभे आहे. तेथून कुठेही जा. तुम्ही स्वामी आहात साऱ्यां निर्णयाचे. देह, मन, व आत्मा या तीन अवस्थातून तुरीय अवस्थाम्हणजे परमात्मा अवस्था येथून प्राप्त करता येते.

या मृत्यू लोकातूनच /अमृत-सिध्दी/ मिळते. परमात्म्याचा प्रकाश जाणून घेता येतो. आत्म्याची सारभूत अशी अत्युच्च अवस्था याच मृत्युलोकांतून लब्धप्राप्य आहे. म्हणून आदिनाथांचा स्वर्गातील जीव या मर्त्यलोकांत येऊन देहधारण करतो.

नाभिराज तो ती मरुदेवी । धर्म मार्ग रत कर्म स्वभावी ॥
 तया गृही अवतार घ्यावया । आदिनाथ ये अयोध्येस या ॥
 भोग भूमिचा त्याग घडे पण । कर्म भूमिचे नव आकर्षण ॥

माय पित्याचा पुत्र बनें तो । आत्म सुखाचा धनी बने तो ॥ 18

राजे नाभिराज हे तर श्रीमान धीमान. संयम आणि संतोषाची साक्षात् मूर्ती. सर्व प्रजेसंबंधीची अपार करुणा. परमात्म्यासंबंधी विराट भक्ती. जणु ज्ञानीयाचा राजा. आणि त्याला अनुरूप अशी लावण्यवती मरुदेवी. दोघांनाही जीवाच्या उध्दाराचा धर्म हाच धर्म. धर्ममार्गातील एक यशस्वी जोडपे. प्रजाजनांच्या कल्याणची कार्ये हेच त्यांचे सत्कर्म. पण असे असून आत्मस्थ. अहंकार तर कधी स्पर्शिलाच नाही. मोह तर त्यांनी बंदिवासात ठेवला होता. अशा धर्म-कर्म कुशल, आत्म-हितदक्ष, दयावान-तत्पर जोडप्याच्या घरी आदिनाथांनी जन्म नाही घ्यावा तर कुणी घ्यावा ?

नाभिराजा आणि मरुदेवी हे दोघेही साक्षात् भोगभूमीचे रहिवासी. जेथे सर्व आशा, इच्छा कल्पवृक्षच सफल करील असा तो काळ. पण भगवंतानी माता मरुदेवीच्या उदरात प्रवेश करताच जणु ती भोगभूमी आता खऱ्या अर्थाने कर्मभूमी झाली. एखाद्या वाळवंटात जसा पाण्याचा झरा आल्हादकारक, तसे भोगभूमीचे सुखाचे आकर्षण कमी झालेल्यांना कर्म भूमीचे आकर्षण वाटू लागल्यास नवल नाही. नित्य वाहनातून हिंडणाऱ्यांना पायी प्रवास हा सुखाचा वाटतो. तसेच कर्मभूमीचे आकर्षक भोग भूमीच्या जीवास वाटणे काही नवल नव्हे.

प्रभात समयी ये मरुदेवी । नाभिराज पद वंदुनि विनवी ॥
काल पाहिले स्वप्न एक ते । मनी मानसी कधीच नव्हते ॥
बैल पाहिला सिंह पाहिला । आणि हत्तिही समीप आला ॥
चंद्र सूर्य ते नभी पाहिले । देवेंद्राचे विमान आले ॥
स्वर्ण कलश तो सुरत्न राशी । नाग फणीसह जलाशयासी ॥
समुद्र तेथे तिथे सरोवर । सरोवरातिल कमल मनोहर ॥
कमलासन्निध मत्स्य विहरती । नृप सिंहासन अग्निशिखाती ॥
तिला देखुनी मनात भ्याले । असेल कां हे स्वप्न चांगले ॥ 19

आदीजिनाचा तो आत्मा देव लोकांतून मरुदेवीच्या गर्भात आला. मरुदेवी भाग्यवती इ गाली. युगादीपुरुषाची माता होण्याचे दिव्य स्वप्न जणु साकार झाले.

भल्या पहाटे सुस्नात होऊन, सालंकृत होऊन, प्रसन्न चित्ताने मरुदेवी आपल्या प्रिय पतीकडे आली. एक दिव्यतेज तिच्या शरीराला जणु व्यापून राहिले होते. सूर्याचे दिव्य तेजच जणु

ती प्यायली होती तिने अत्यंत नम्रतेने पतीच्या पायाला स्पर्श करून वंदन केले. पतीने मोठ्या आश्चर्याने तिच्याकडे पाहिले. इतक्या सकाळी सकाळी आज आपली प्राणसखी मरुदेवी कां आली असावी , हेच त्यांना जणु विचारायचे होते. पतीच्या नेत्रसंकेताला जाणून ती मोठ्या मृदुमधुर शब्दांनी म्हणाली /राजे, आज पहाटे पहाटे मला स्वप्ने पडलीं सुंदर पुष्ट व दृष्ट लागले असा एक बैल, गर्जना करणारा सुंदर, नयनमनोहर असा सिंह, आपल्याच मस्तीने झुलत चालणारा हत्ती, स्वतेजाने झळझळणारा सूर्य आणि सुम-शीतल चंद्र, रत्नहिऱ्यांनी खचित असे इंद्राचे विमान, सुवर्ण कलश, रत्नाच्या राशी, सर्पराज, समुद्र, मत्स्ययुगल, सिंहासन व अग्नीशिखा. अशी विविध स्वप्ने पाहून मनांत कधी भीती, कधी आश्चर्य व कधी विस्मय वाटला. भल्या पहाटे अशा स्वप्नांनी माझे मन साशंक झाले आहे.

त्यावर नाभिराजे म्हणाले, /महाराणी, इतकी सुंदर स्वप्ने केवळ भाग्यवंत स्त्री-पुरुषालाच पडतात/ यात भिण्याचे वा साशंक होण्याचे कारण नही. स्वप्ने केवळ सूचना देतात. तुझ्या या स्वप्नांच्यामुळे हेच सूचित होतं की तुझ्या उदरी आदिजिनाचा जीव प्रविष्ट झाला आहे. जगाचा उध्दार करणारा, त्रैलोक्याचा स्वामी तुझ्या उदरी अवतरला आहे.

इतक्यात स्वर्गातून देवेन्द्र आपल्या पत्नीसह नाभिराजाने त्याचा सत्कार केला. उच्चासनावर दोघांना बसविले.

इंद्र-इंद्राणी यांनी क्षणभर मरुदेवी कडे पाहिले. मरुदेवीच्या शरीराभोवती एक वेगळेच प्रकाश-वलय पाहून, हे प्रभूचेच तेज आहे असे कल्पून दोघांनी मातेला वंदन केले. तीर्थकरांची आई होणे हे जसे पुण्यमय तसेच तीर्थकराला धारण करणाऱ्या मातेचे दर्शन घडणे हे ही परम् भाग्याचे व पुण्याचे काम आहे.

स्वप्न ऐकुनी भूप प्रमोदे । प्रिय पत्नीला धन्यवाद दे ॥ 20
 अघटित घडते जगी कांहितरि । देवेंद्राला कळे अंतरी ॥
 नाभिराज कुलवृत्त ऐकुनि । येत इंद्र तो ये इंद्राणी ॥
 नाभिराज करि स्वागत त्यांचे । तेज न्याहळुनि मरुदेवीचे ॥
 देवेंद्रासह ती इंद्राणी । तिला वंदिती प्रेमभरानी ॥ 21
 पुत्र तुझा तो देव स्वर्गिचा । स्वर्ग-धरेला वंद्य व्हायचा ॥
 भोगभूमि ती कर्म भूमिही । धर्म पुरुष तो पुज्य अम्हांही ॥
 प्रपंच साधुनी परमार्थाचा । ध्वज उभविल तो जगी सदाचा ॥

आदिनाथ तो, तो तीर्थकर । तुझा स्वप्निंचा तो वृषभेश्वर ॥
म्हणुनि तिचेची भरिली ओटी । पुत्रवती भव विश्व राहटी ॥ 22

देवेन्द्राने मोठ्या आदराने राणी मरुदेवीला म्हटले, //हे माते, आम्ही स्वतःला भाग्यवान समजतो की आदिजिनाच्या मातेचे दर्शन घेण्याचे भाग्य आम्हास लाभले आहे. आमच्याच स्वर्गातील एका पुण्यवान जीवाने आपल्या उदरी प्रवेश केला आहे. त्यामुळे जणू स्वर्ग आणि पृथ्वी यांचे नाते जुळून आले आहे. आपण जाणतोच की या भरत क्षेत्रातून भोगभूमीची रचना संपुष्टात येत आहे. आता कर्म-भूमीचा शुभारंभ होत आहे. आदिजिनांच्या रुपाने ही पृथ्वी आता जणू स्वर्गाशी स्पर्धा करीत आहे. कारण कर्मभूमीतच धर्माचा अवतार होतो. आत्म्याचा परातात्मा व्हायला ही कर्म भूमीच सहकारी बनते. अनंत, अक्षय सुखाचा मार्ग या कर्मभूमीतच सांपडतो. म्हणून आदिजिनांचे गर्भावतरण ही फार मोठी ऐतिहासिक घटना आहे. धर्माची शाश्वत मूल्ये स्वतःच्या आचरणाने दाखविण्यानेच सामान्य जनाना ती मूल्ये पटतात. अशी अनेक प्रकारे मातेची स्तुती करुन व रत्न माणकांनी तिची ओटी भरुन व वंदन करुन इंद्र-इंद्राणी आपल्या स्वर्गात निघून गेले.

प्रसन्न समयीं सुखे शुभदिनीं । प्रसूत झाली राजकामिनी ॥
प्रसन्न राजा आणि राजकुल । राजधानिमधिं हो शुभ मंगल ॥
प्रजा जनांची रीघ लागली । माय पित्यावर फुले उधळिली ॥
देव स्वर्गिंचा येई धरेवरि । स्वर्ग धरेला हर्ष अंतरी ॥
देव स्वर्गिंचे गाउ लागले । तिथुनि भूवरी पाहु लागले ॥
ध्वजा तोरणे इथे तिथेही । मंगल वाद्ये इथे तिथेही ॥
दोन हात पण एकच टाळी । प्रसन्न मानव देव मंडळी ॥ 23
प्रश्न कुंडली पाहुनि गुरुजन । नव्या मुलाचे मुख अवलोकु न ॥
वृषभनाथ हे नाव ठेविले । इक्ष्वाकू कुल सुधन्य झाले ॥ 24

त्या नंतर माता मरुदेवीची गरोदरपणी काळजी घ्यायला इंद्रायणीच्या आज्ञेने स्वर्गातील अनेक देवता त्या महालात अवतरल्या. त्या देवतांनी मातेची सर्व प्रकारची काळजी घेतली. तिचे मनोरंजन केले. कुणी संगीताने, कुणी नृत्य करुन, तर कुणी विविध वाद्ये वाजवून. नऊ महिने कसे संपले हे मातेच्या लक्षातच आले नाही.

आणि मग एके दिवशी मरुदेवी माता प्रसूत झाली. सारा राजमहाल गजबजून गेला. राजा नाभिराजाला हे वृत्त कळताच त्याने राज्यात दवंडी पिटविली. हत्तीवरून मिरवत अनेक प्रकारची दाने प्रजेला दिली. नाना प्रकारच्या संगीताने सारी राजधानी सुस्वर बनली. प्रजाजनांनी घरोघरी आनंदोत्सव सुरु केला. घरोघरी पताका फडफडू लागल्या. राजधानीतील लोकांची एकच रीघ राज महालाकडे लागली. शुभचिंतन करून व बालप्रभूचे दर्शन घेऊन ते कृतार्थ झाले.

राज ज्योतिषींनी मुलाच्या कुंडल्या मांडल्या. अंगावरील विविध शुभ-लक्षणे पाहून /ही विश्वश्रेष्ठ व्यक्ती होणार, जगाचे कल्याण करणारा होणार / असे भविष्य वर्तविले. नूतन बालकाच्या मुखावरील दिव्य आभा, त्याचे कमलासारखे नेत्र, कळीसारखे नाक, नाजूक जिवणी, व काळेभोर केशकलाप पाहून नेत्राचे पारणे फिटले. सर्वांनी त्या बालकाचे/ऋषभनाथ / असे नाव ठेवले. त्या बालकाच्या जन्माने इक्ष्वाकु कुलाची धन्यता वाढली. मानव व देव-देवतांनी मिळून पहिल्या तीर्थंकर बालकाचा थाटात जन्मोत्सव केला. जन्मोत्सवाचा दिव्य-सोहळा पाहण्यासाठी स्वर्गातील देवदेवतांनी आकाशांत एकच गर्दी केली.

पूज्य पिताचा पुत्र वृषभ तो । क्रमे राज्यपद सुभूषवीतो ॥

प्रजा जनांवर प्रेम तयाचे । दूर कराया दैन्य तयाचे ॥

तयास स्फुरती विविध कल्पना । कल्पनेतल्या प्रेरणा जनास देतो ॥ 25

प्रजाजनांना अतिशय प्रिय असलेल्या नाभिराजाचा तो तीर्थंकर पुत्र आपल्या बाल-सुलभ लीलांना आई-वडीलांना संतुष्ट करू लागला. सारा राजमहाल त्या बालकाच्या केवळ अस्तित्वाने मोहरून गेला होता.

हळूहळू बालपण सरले. ऋषभनाथ तरुण झाले. नाभिराजाने आपल्या शिरावरील राजमुकुट ऋषभनाथांच्या शिरावर ठेऊन त्याचा राज्याभिषेक केला. जन्मजात आत्म-सम्राटाला त्या राज्यपदाचा मोह कुठला ? जनतेला, सामान्य प्रजाजनांनाही अत्यंत प्रिय असे ऋषभराज्यकारभार पाहू लागले. नव्या कर्मभूमीची सवय नसलेल्या प्रजेला स्वतःचे जीवन समर्थपणे कसे जगावे, जीवनातील खऱ्याखऱ्या आनंदाचा उपभोग कसा घ्यावा याचे पाठ ऋषभनाथ देऊ लागले.

किती शेतकरी किती व्यापारी । धर्म कर्मरत अति सुविचार ॥

सशस्त्र सैनिक सिध्द लढाया । दक्ष मंत्रिगण साह्य कराया ॥

गृहा गृहामधिं विवेक बुध्दी । गृहा गृहामधिं सुख समृध्दी ॥
 प्रजा जनांना अन्न वस्त्र धन । मुला मुलींना सुबोध शिक्षण ॥
 तरुण पिढीने कसली कंब्र । समाज नेते समर धुरंधर ॥
 धर्म व्यवस्था कर्म व्यवस्था । व्यवसायात्मक वर्ण व्यवस्था ॥
 कुठे न चोरी कुणि न भिकारी । राज्य व्यवस्था कुटुंब भारी ॥
 म्हणुनि वृध्दजन म्हणति तयाला । भला भूपती आम्हां लाभला ॥ 26

त्याकाळी उपजीविकेची साधने उपलब्ध करुन देणे अत्यंत आवश्यक होते. शेतीकरुन उदरनिर्वाह करणे आवश्यक होते. सशयशामल भूमीचे स्वप्न पृथ्वीवर अवतरित करायचे होते. ऋषभनाथाने पहिल्यांदाच शेतीचे कौशल्य जनतेला दिले. विविध प्रयोगांनी स्वतःचे जीवन व जनतेचे जीवन साधन-संपन्न व समृध्द करण्याचा मार्ग ऋषभनाथांनी प्रशस्त केला. शेतीच्या विकासाबरोबर व्यापार, देशाच्या संरक्षणासाठी मंत्री व त्यांची कर्तव्ये याची निश्चिती, ज्ञानाच्या विकासासाठी माता-पित्यांना संबोधन इ. विविध प्रकारे सामाजिक गरजांना आग्रक्रम देऊन प्रभूंनी त्यात पुढाकार घेतला.

तरुण मुला-मुली मध्ये सामाजिक समस्यांची सम्यक् जाण निर्माण करुन त्यांना समाजसेवेचे प्रशिक्षण प्रभूंनी दिले. केवळ एका घराचा प्रतिनिधी म्हणून नव्हे तर सान्या राज्याला एक कुटुंब मानून त्यांच्या हितासाठी व अभिवृध्दी व संपन्न जीवनासाठी झटणारा एक लोकोत्तर राज्यकर्ता म्हणून ऋषभ झटू लागले. कुटुंबाकुटुंबाचा समाज व समाजसमाजाचे राज्य अशी पहिली व्यवस्था ऋषभनाथांनी भारतात सुरु केली. कुटुंब व्यवस्थेचा पहिला भरभक्कम पाया त्यांनी घातला. आई-वडील व इतर नातलग यांच्या संबंधी प्रेम, सद्भाव व सहकार्य यांची नेटकी बांधणूक करुन खऱ्या अर्थाने कुटुंबाचे परम संरक्षक म्हणून ऋषभनाथ अग्रणी झाले. आदर्श भूपतीच्या संज्ञा त्या दृष्टीने सार्थ झाली. तरुण पराक्रमि पुत्र वृषभ तो । लौकिक त्याचा जगी पसरतो ॥

मायपित्याच्या मनी कल्पना । पुत्र आपुला तरुण देखणा ॥
 सुनमुख पाहू म्हणूनि इच्छिती । राज्य कन्यका सांगुनि येती ॥
 यशस्वी ती आणि सुनंदा । स्नुषा रुपगुणि देति प्रमोदा ॥ 27

ऋषभनाथांचे यौवन पाहून त्यांच्या विवाह करावा अशी लौकिक आशा पित्याच्या हृदयात उद्भवली तर त्यात नवल नाही. तरुणपणाला साजेसे कार्य त्यांनी आरंभले होते. अनेक विद्या

आत्मसात केल्या होत्या. विविध प्रकारे समाजाची बांधणी करण्यासाठी ज्ञान आणि कर्म यांचा मनोहर संगम त्यांनी केला होता. तेव्हा तरुण वयाला योग्य अशी अत्यंत रूपवती, गुणवती वधू घरी आणण्याची मनीषा पिता नाभिराजाच्या हृदयात झाली. ऋषभनाथानी पित्याची अज्ञा शिरोधार्य मानून लग्नाला सम्मती दिली.

वृषभनाथांची पत्नी होण्याचे स्वप्न पाहणाऱ्या अनेक युवती होत्या. त्यांच्या वडीलांना नाभिराजाकडे आपली इच्छा कळविली. हजारो आमंत्रणे येऊ लागली. अनेक युवती मधून यशस्वती व सुनंदा या दोन कन्यकांशी ऋषभनाथांचा विवाह ठरला. प्रत्यक्ष भगवंताचा अष्टौप्रहार सहवासाचे भाग्य लाभणाऱ्या त्या अलौकिक युवतीचा हेवा वाटणार नाही, असे कसे होईल ?

राज्य ज्योतिषींनी सुमुहुर्त पाहून विवाहाची तिथी निश्चित केली. ठरलेल्या तिथीला व ठरलेल्या मुहुर्तावर देव-देवतांच्या व प्रजाजनांच्या साक्षीने ऋषभनाथांचा विवाह झाला. विवाह करण्याचा तो सोहळा इंद्रादिकांनी डोळे भरभरून पाहिला. भगवंताचे रूप जसे ते नेत्रात साठवत होते तसे त्या दोन लावण्य लतिकांचे देखील. अनुपम सौंदर्याच्या त्या कन्या विवाहप्रसंगी अप्सरेपेक्षाही सुंदर दिसत होत्या.

यौवनाच्या उंबरठ्यावरील भगवंत ऋषभनाथाचे जीवनही अलौकिक होते. खऱ्या अर्थाने जीवाचा रथ हा स्त्री-पुरुषांच्या सम्यक समागमाने, सम्यक आचाराने चालतो, हे त्यांनी सिध्द केले. जीवनाचा आधार म्हणजे दोन शरीरे नसून दोन परम सुंदर मने होत. ऋषभनाथांनी संसारिक जीवनाला श्रेष्ठ व परमोच्च आध्यात्मिक जीवनाची झालर लावली. यौवनाची अस्थिरता, चंचलता व जीवनाची क्षणभंगरता यातून आत्मकल्याणाचा मार्ग कसा शोधावा, हे प्रभूंनी आपल्या जीवनातून दाखवून दिले.

श्री वृषभाचे लग्न जाहले । गृही पाळणे हलू लागले ॥
यशस्वतीचा सुत भरतेश्वर । भरत भूतिचा भाग्य महेश्वर ॥
एक कन्यका नाम ब्राम्ही ती । अक्षर संख्येसहित लिपी ती ॥
सुनंदेस सुत बाहुबली तो । भरतेशाचा सान बंधु तो ॥
आणि कन्यका नाम सुंदरी । कला कुशलता भाव माधुरी ॥
प्रसन्न राजा प्रसन्न राणी । पुत्र कन्यका महा सद्गुणी ॥ 28

कांही काळानंतर यशस्वती राणीला भरतेश्वर नावाचा सुपुत्र व ब्राम्ही नावाची कन्या झाली. सुनंदा राणीला बाहुबली पुत्र व सुंदरी नावाची कन्या झाली. ऋषभनाथांचा राजमहल या चार अपत्यांनी सुशोभित झाला. प्रसन्नतेचे व आनंदाचे दिव्य वातावरण घरात सामावून राहिले.

बघुनि मनी संतुष्ट जरी ते । तरी काहितरि अपूर्ण गमते ॥

हवी जीवनी आत्म प्रचीती । म्हणुनि विवेकी विरक्त बनती ॥ 29

अशा परिपूर्ण संसारात ही कांही तरी अपूर्ण आहे असा विचार केवळ ज्ञानी माणसालाच येतो. केवळ भौतिक समृद्धी म्हणजे पूर्णता नाही. भोगोपभोगांची जीवनाला केवळ आधार मिळतो. पण ते जीवन होत नाही. जीवनाची पूर्णता आध्यात्मिक जाणीवे-शिवाय होत नाही. आत्मरतीतच जीवनाची इतिकर्तव्यता आहे. त्या आत्म्याच्या प्राप्तिशिवाय जीवन शुष्क होय. अशी जाण जेव्हा होते तेव्हाच खऱ्या अर्थाने जीवनाचे रुपांतरण व्हायला सुरुवात होते. या रुपांतरपणाने वैराग्यशीलतेचा विकास होतो.

राज्य आणि संसार भिन्न ना । राज्य प्रपंच विवेक बाणा ॥

सौख्य प्रजेचे धर्म मार्ग तो । मात शत्रूवर राज मार्ग तो ॥

राज्य प्रजेचे पुण्य परायण । तिथे नृपाचे कृतार्थ जीवन ॥

पुढे चालविति वंश राहटी । असे लाभले सुत परमेष्ठी ॥

राज्य पत्निना मंत्रिगणांना । पुत्र कन्यका प्रजा जनांना ॥

श्री वृषभेश्वर करी निमंत्रण । आणि पातले सर्व सभाजन ॥ 30

राज्य काय आणि संसार काय दोन्ही सारखेच. त्यातील सुख-दुःखे समान आहेत. परंतु विवेक शक्तीने राज्य करताना व प्रपंच चालवितांना आत्म-विस्मृती होत नाही. स्वतःच्या उध्वाराचा दीप त्यात ही जागा असतो. राजा जसा शत्रूंचा पराजय करून प्रजेचे रक्षण करतो, तसा हा आत्मा क्रोधादि विकारांचा नाश करून आत्म्याच्या अनंत गुणांचे संरक्षण करतो. प्रजेला पुण्य-पारायण करायचे तसे तिला आत्मप्रवण ही करायचे काम राजाचे आहे. पण त्यासाठी राजा स्वतः आत्मप्रवण हवा. अशा आत्मप्रवण राजाचेच जीवन कृतार्थ होय. संसार आहे म्हणूनच त्यातून तीर्थकर, चक्रवर्ती, महान योद्धे, महान संत निर्माण होतात. आपल्या जीवनात आत्मसात केला.

एके दिवशी प्रभूच्या मनात विरक्तीचा विचार प्रबळ झाला. त्यांनी आपल्या राज्यातील थोर थोर प्रमुख नेत्यांना आमंत्रित केले. सारी सभा प्रसन्न वातावरणात प्रभूचे मुखाकडे पहात होती. एवढ्या प्रसन्न तेतही वैराग्याची एक दिव्य आभा प्रभूच्या चेहऱ्यावर उमटली होती.

इक्ष्वाकू कु ल पवित्र मोटे । तेवि अयोध्या राज्य गोमटे ॥
राज्य प्रपंची प्रसन्न जीवन । राज्य प्रपंची सुख सर्व जन ॥
बीज पेरित धान्य उगवले । भुकेजल्यांना अन्न लाभले ॥
कणा कणाची हो मण खंडी । व्यापारांत न कुटे लबाडी ॥
असो दीन वा असो धनी तो । अजाण कोणी कुणि ज्ञानी तो ॥
राज्य प्रपंची समान सारे । प्रजा प्रजापति माय लेकरे ॥ 31

राज्य संपदा आकर्षक तर खरीच. आणि त्यात अयोध्येसारख्या संपन्न देशाची राज्य संपदा प्रसन्न व उत्कृष्ट जीवन जगणारे नागरिक, प्रपंचातही विवेक बाळगणारे नागरिक अन्न, वस्त्र व निवाऱ्यासाठी कुणावर ही अवलंबून नसणारे नागरिक, बलिष्ठ व स्वावलंबी जीवन जगणारे नागरिक. अशा प्रजाजनांना सोडून विरक्तीचा भाव मनी बाळगणारे श्री. वृषभ ज्यांच्यावर हार्दिक प्रेम केले, ज्यांची जीवने अगदी जवळून न्याहाळली, त्यांना आकार दिला, त्यात जीवन रस ओतला, अशांपासूनही दूर जाण्याची कल्पना वृषभ बाळगून होते.

भोगातून निवृत्त व्हायला देखील भोगांची व्यर्थता आंतून खोलवर जाणवली पाहिजे. संसार म्हणजे अनेकता, विविधता. अध्यात्म म्हणजे एकत्व विभक्त. एकलेपणाची जाणीव-नेणीव म्हणजे मुक्ती सोपानाची पहिली पायरी. हे जाणवून घेऊन वृषभेश्वर राज्याचा प्रचंड प्रपंच उभा केला होता. आता त्या प्रचंड व्याप असलेल्या राज्यात सारे प्रजाजन सुखी होते. समृद्ध होते संपन्न होते. एक बीज श्रमाचे पेरले की निसर्ग अनंत हस्ते समृद्धीची दारे उघडतो हे गुपित रहस्य वृषभांनी स्पष्ट केले होते. राज्यात समानत्व, समताभाव यायला तो मनीमानसी अगोदर बिंबवला गेला पाहिजे. गुणी जनांना पाहून प्रमोद उसळायला गुणांची मातब्बरी ओळखता यायला हवी. लोभाशिवाय व्यापार, मानखंडने शिवाय सेवाभाव, लाचारते शिवाय प्रेमभाव असावा यासाठी वृषभांनी समाजाची नीट घडी घातली होती.

हवे प्रपंची अन्न वस्त्र धन । हवे प्रपंची समाज शिक्षण ॥
हवी प्रपंची कला कुशलता । तशी प्रपंची स्वराज्य सत्ता ॥
स्वराज्यात या शक्ति शालिनी । प्रजा पाहिजे सदा सद्गुणी ॥

पुरुष असो की असोत महिला । राज्य प्रपंची मान तयाला ॥

समता ममता स्वतंत्रता ती । गण राज्याची पुण्य प्रचीती ॥ 32

कलांची जोपासना, जनतेचे शिक्षण, ज्ञानसंपन्न व कुलीन स्त्री-समाज, सर्व जीवमात्रा विषयी करुणा व समभाव यांची खरी प्रचीती त्यांच्या राज्यात येत होती. देश-स्वातंत्र्याबरोबर आत्म-स्वातंत्र्याची दीक्षा जनतेला त्यांनी दिली होती. घरी-दारी सर्वांना सन्मान, सर्वांचा आदर राखायला मनेही तशी उन्नत व संपन्न असावीत, यासाठीच राज्यव्यवस्था त्यांनी जोपासली होती.

गण-राज्यातिल मीही एकजन । जना सारिखे मलाहि पण मन ॥

मना मनामधि विविध भाव ते । नित्य उमटती कुणा न कळते ॥

कळेल तो जन वरिल विरक्त । तिर्थ आत्मसुख आत्म प्रचीती ॥

असो भूपती असो प्रजाजन । जन्म मृत्युचे चक्रसुदर्शन ॥

जिवाभोवती नित वावरते । जनी क्षणभंगुर जीवन गमते ॥

जित्या जीवनी मार्ग मुक्तिचा । क्रमिति महात्मे आत्मस्फूर्तिचा ॥

स्फूर्ति तयांची जनास तारी । वनी विहरती जन संसारी ॥ 33

समता, ममता व स्वातंत्र्य या त्रयीतून गणराज्याची मुहुर्तमेढ त्यांनी रोवली होती. त्या गणराज्याचा राजा हाही एक घटक. तो जनतेहून वेगळ नाही. त्याचे समाजातील अस्तित्वही एका सामान्य नागरिकाप्रमाणे. ज्याला त्याला विकासाची, स्वतंत्रविचार करण्याचर, आपले सद्विचार मनाप्रमाणे वागण्याची, बोलण्याची, आत्माविष्कार करण्याची संधी. सान्या भौतिक सुख-समृद्धीला, संपन्नतेला आध्यात्मिकतेची जोड म्हणजेच अनासक्त जीवन. राजा असो प्रजा असो, सारे सारखे. सारे पथिक, एक दिवस हे जीवन संपणारे. मृत्युंजय कुणीच नाही. मृत्युचे सु-दर्शन चक्र अविरत हिंडत असले. तरी त्यातूनच जीवनाचे नवीन कोंब फुटतात. जीवनाचे नित्यत्व, आत्मशक्तिची अनंतता त्यातून ज्याला गवसते ते मृत्युंजय. तोच मुक्तिसुखाचा वाटेकरी. अनित्यात नित्यता, मृत्युत-अमरता त्यालाच गवसते ते मृत्युंजय. तोच मुक्तीसुखाचा वाटेकरी. अनित्यात नित्यता, मृत्युत-अमरता त्यालाच गवसते, जो संसारात राहून, ज्याचे लक्ष सदैव आत्मकल्याणात रमत राहाते. तल्लीन होते. अशा महात्म्यांची जीवनेच खरी आदर्श ठरतात. त्या आदर्शांचे पाठ घेणारी जनता त्याच मुक्तीमार्गाचे वाटसरु होतात.

जन संसारी पुण्य पाप ते । जन संसारी शिव्या शाप ते ॥

जन संसारी धर्मपरिक्षा । जन संसारी मुनिजन दिक्षा ॥

जन संसारी गृह सुत दारा । राजमान्यता मोह पसारा ॥
मोह आवरा म्हणति साधु जन । गणराज्याची जगात शेखी ॥
आज असे ती उद्या वाढवा । तोच जगाचा गुढी पाडवा ॥ 34

संसारी जीवन म्हटले की राग-लोभ आला. ईर्ष्या-असूया आली पुण्य पाप आले. सारे द्वैत दैत्य तेथे हजर असतात. आणि तीच तर खरी परीक्षा आहे, संसारी जनांची. काय स्वीकारायचे? काय घ्यायचे ? जे असले द्वैत स्वीकारीत नाहीत ते महात्मे. संसारातील पुत्र-कलत्रांच्या मोहातून ते विरक्त होतात, मन शुष्क होते. शरिर, मन व आत्मा यांच्या पायऱ्या ओलांडून परमात्म्याकडे आकर्षित होणारा साधु पुरुष विरळा. पण वृषभदेवांना संसाराची व्यर्थता तीव्रतेने जाणवली. सारे गणराज्य ज्या उमेदीने, उत्साहाने, औत्सुक्याने उभारले, वाढविले व उत्कर्षाप्रत नेले, त्यातील ही व्यर्थता जाणवताच क्षणाचाही विलंब न करता त्यांनी आपला मनोदय प्रजाजनासमोर मोठ्या निग्रहाने परंतु ममतेन, कारुण्यपूर्ण शब्दांनी प्रकट केला. अविरत परिश्रम करणारे, नित्य प्रजाजनाची काळजी वाहाणारे मन एका दुर्लभ प्रशांत चित्तात समाविष्ट होत होते.

देह प्रपंची मन परमार्थी । वरिन या पुढे वनात शांती ॥
म्हणुनि निघती प्रभु कैलासावर । राज्य मुगुट वरि श्री भरतेश्वर ॥ 35

देह प्रपंचात तर मन परमार्थात, असे अपूर्व आचरण प्रभूंचे होते. पण आता या वैभवातून एका अद्भूत सौंदर्य-विश्वात प्रवेश करायला त्यांचा आत्मा आतुर झाला होता. वनाचा आश्रय करुन आत्मप्राप्तीचा खडतर मार्ग स्वीकारण्यात ते तत्पर झाले.

साऱ्या प्रजाजनांची हृदये शोकाकुल झाली. साऱ्यांचे पिता, साऱ्यांची माता, साऱ्यांचे भ्राता झालेले वृषभ सोडून जाणार हे जाणवताच त्या सत्शील नागरिकांची अवस्था मोठीच चमत्कारित झाली. वैभवांनी अविर्भूत झालेल्या मनाला ही काजळी धरत असते. त्याला वैराग्य हाच उपाय. दीक्षा घेण्याचा विचार प्रभूंनी सभेपुढे मांडला. आणि आपला मुकुट भरतेश्वराच्या मस्तकी ठेवला. गळ्यातील हिऱ्याचा कंठा त्यांनी भरताच्या गळ्यात घातला. पितृवियोग व राज्यप्राप्ति ह्या दोन टोकाच्या सुखदुःखाच्या गोष्टी एकाच समयी घडल्या.

कैलासावर आदि प्रभू ते । करि अभिवादन इंद्र तयाते ॥
ॐ नमो हा सिध्द मंत्र जनि । मंत्रशक्तिचा गमे मेरुमणि ॥
सिध्द मंत्र तो सिध्द मुनी तो । मंत्र अंतरी बाहिर घुमतो ॥

भूप सुखाने वरि मुनि दीक्षा । आत्म-शक्ति ती दिव्य परीक्षा ॥

श्रेयांसाने आहार दिधला । दान व्रताचे पुण्य तयाला ॥

अनंत दर्शन अनंत ज्ञानी । अनंत सुखिजन वीर्यवंतमुनि ॥

ध्यानमग्न प्रभु कर्म जळले । जगि अर्हत्पद तया लाभले ॥ 36

हीवार्ता इंद्रलोकातही कळाली. स्वर्गातील देवदेवतांची असंख्य विमाने आकाशांतून खाली येऊ लागली. विविध सुंदर, सुस्वरांनी आकाश व्याप्त झाले. इंद्राने रत्नजडित पालखी तयार केली. त्यात प्रभू आरूढ झाले. पालखी घेऊन आकाशमार्गाने इंद्राने कैलास पर्वताकडे प्रयाण केले. सर्व भौतिक वैभव, व अयोध्या नगरी मागे राहिली.

सुवर्ण आभा कैलासावर पसरली होती. इंद्राने पालखी खाली ठेवली. आदीश्वरांनी आपले सर्व कपडे काढून ठेवले. नग्न दिगंबररूप साजिरे शोभून दिसले. आपल्याच हातानी त्यांनी डोक्यावरील केशांचा लोच केला. ॐनमः सिध्देभ्यः म्हणून त्यांनी ध्यानमुद्रा स्वीकारली. एका नव्या जीवनाचा निर्भयतेने स्वीकार केला. त्या सिध्दपणाचा शोध घेण्याचा तो प्रयत्न. इंद्रादिकांनी दीक्षामहोत्सवाचा सोहळा पार पाडला. परंतु प्रभू आदीश्वर आपल्या आत्मरूपात जे रमले ते रमले. सर्व बाह्य विश्व त्यांना शून्य होऊन गेले. अशा प्रकारचे तपस्वी जीवन, विरक्त जीवन, साक्षात् निर्लिप्त जीवन पृथ्वीने त्याच वेळी पाहिले. पहिला अवधूत, पहिला महर्षी, पृथ्वीच्या पाठीवर अवतरला.

तपाच्या प्रदीर्घ काळात आदिप्रभू सहावर्षे एकाग्र होऊन तपश्चर्येत लीन होते. एकदा आहारासाठी ते निघाले पण आहार देण्याचा विधी त्या काळात माहिती असणे शक्य नव्हते. जनता संभ्रमित झाली. प्रभूंना आहारदान कसे द्यावे हेच कळेना. आपल्याच आत्मरतीत मस्त असलेले आदिजिन पृथ्वीतलावर हिंडत होते. कुण्या भाग्यवंताच्या भाग्यात होते त्या महर्षीला आहार देण्याचे !

शेवटी राजा श्रेयासांच्या भाग्याने आदिप्रभूंना आहार दिला. इंद्राने स्वर्गातून रत्नांची वृष्टी करून श्रेयासांच्या परम दानशीलतेचे कौतुक केले. पहिला दाता श्रेयांस. भगवंताचा आहार त्यांच्या घरी झाला. सारी नगरीच भाग्यवान ठरली. पहिल्या आहाराचा सोहळा त्या नगरीने साजरा केला.

त्या नंतर आदिजिनांना कैवल्य झाले. प्रभू केवली झाले. अनंत दर्शन, अनंत सुख, अनंत बल, अनंत ज्ञान, या चार अनंत गुणांचा समूह म्हणून ते शोभू लागले. कैवल्याप्राप्तीचा

आनंदोत्सव अयोध्येत मोठ्या उत्साहाने साजरा केला गेला. पहिला केवळज्ञानी भारतीभूमीत जन्मला. कैवल्याची परमज्योती पहिल्यांदा दृग्गोचर झाली. आत्म्याचा परमात्मा झालेला पाहण्याचे भूमीचे स्वप्न साकार झाले.

स्वर्गातील देव-देवतांनी व इंद्रादिकांनी पृथ्वीवर येऊन कैलासगीरीवर प्रभूच्या कैवल्याचा महोत्सव साजरा केला. हेच या पृथ्वीचे परम भाग्य. सान्या मानव जातीला कैवल्याचा मार्ग खुला झाला. अशक्य वाटणारे शक्य झाले. दुर्लभ असणारे सुलभ झाले. जीवनाचा परमोत्कर्ष या मानव जीवनात शक्य आहे, असा शक्यतोच बोध मानव जीवनाला पहिल्यांदाच झाला.

* * *